

Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD), III/2 (2014), 251-294

II. ABDÜLHAMİD DEVRİNDE İSTANBUL MEDRESELERİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN CERR FAALİYETLERİ

Hümmet KANAL*

Özet

Osmanlı Devleti'nde medreseler, orta ve yüksek düzeyde tahsilin verildiği kurumlardı. Öğrenciler, medreselerdeki dokuz aylık teorik eğitimin sonucunda üç aylarda (Recep, Şaban, Ramazan) taşraya cerre çıkarlardı. Cerr faaliyetleri öğrenciler için bir çeşit staj devresiydi. Bu çalışmada, II. Abdülhamid devrinde İstanbul medreselerinde eğitim gören öğrencilerin cerr faaliyetleri, ilmi bir disiplin içerisinde analiz edilmiştir. Tarih içerisinde medreselerin ortaya çıkışına, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerindeki gelişimine kısaca değinildi. II. Abdülhamid zamanında İstanbul'dan demiryolu ve denizyolu ile cerre gidilen yerler, öğrencilerin seyahat masrafları ve taşrada yaptıkları vazifeler arşiv belgeleri ışığında etraflıca irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, II. Abdülhamid, İstanbul, Medrese, Eğitim, Öğrenci, Cerr.

Abstract

Internship Activity (Cerr) of the Students at the Istanbul Madrasas during Abdulhamid II Period

Madrasas were the schools which provided primary and high degree education for the students in the Ottoman Empire. Students went to provincial for the Internship activity (cerr) after nine months of theoretical education during religious three months (Recep, Şaban, Ramazan). The internship activity was a kind of internship period for

* Dr., Türkiye. E-mail: hkanal51@hotmail.com.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

the students. In this study, the internship activity of the students who studied at the Istanbul madrasas during the term of Abdulhamid II were analysed by using scientific disciplines. Creation and development of madrasas in the history and during the Ottoman and Seljuk periods were touched upon briefly. The railways and seaways for the internship activity during the term of Abdulhamid II and the students' travel expenses and their missions in the provincial cities were thoroughly examined in the light of the archive documents.

Keywords: Ottoman Empire, Abdülhamid II, İstanbul, Madrasa, Education, Student, Internship Activite (cerr).

Giriş

Arapça bir sözcük olan *cerr*, “çekmek, kendine doğru çekmek, cezbetmek, celbetmek” anlamlarına karşılık gelmektedir. Uygulamada ise, *cerre çıkmak* şeklinde yaygınlaşan bu tabir, medreselerde okuyan talebelerin şuhûr-ı selâse denilen üç aylarda (Recep-Şaban-Ramazan) memleketin dört bir yanına dağılarak, gittikleri yerlerde Kur'an okumak, vaaz ve nasihatte bulunmak suretiyle gördükleri hizmetlere karşılık, halktan para, yiyecek ve giyecek gibi nafaka toplamaları hakkında kullanılmıştır¹. Bu sayede medreseliler, hem kışlık ihtiyaçlarını temin etmiş, hem de halkı türlü dini konularda aydınlatmış olurlardı².

Osmanlı klasik döneminden itibaren medreselerde uygulanan bu sistem, II. Abdülhamid döneminde de varlığını devam ettirmiş ve en son Cumhuriyet devrinde uygulamadan kaldırılmıştır³. Yaptığımız literatür taramalarında, Osmanlı medreselerindeki cerr faaliyetleriyle ilgili bağımsız bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Bazı tez, kitap ve ansiklopedi maddelerinde Osmanlı klasik dönemindeki cerr uygulamalarına değinilmekle yetinildiği

1 Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317, s. 472; Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1993, s. 279-280; Mehmet İpşirli, “Cer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi** (Bundan sonra DİA.), c. VII, İstanbul 1993, s. 388-389.

2 Midhat Sertoğlu, “Cer, Cerre Çıkmak”, **Osmanlı Tarih Lügatı**, Enderun Kitabevi yay., İstanbul 1986, s. 63.

3 İpşirli, **a.g.m.**, s. 389.

görülmüştür⁴. Yenileşme dönemindeki cerr faaliyetlerine ise, Zeki Salih Zengin'nin iki eserinin belirli kısımlarında kısaca ele alındığı tespit edilmiştir⁵. Oysa Osmanlı arşivinde bu konuda Sultan Abdülmecid (1839-1861), Sultan Abdülaziz (1861-1876) ve II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerine ait birçok belge bulunmaktadır. Dersaadet Liman Dairesi'ne ait belgelerde İstanbul medreselerindeki öğrencilerin vapurlarla Osmanlı liman kentlerine cerre gittikleri tespit edilmiştir. Belgelerde hangi şehre, kaç öğrencinin gittiği ayrıntılı bir şekilde yer almaktadır. Yaptığımız çalışmada, ağırlıklı olarak II. Abdülhamid devri ele alınmış ancak konunun bütünselliği adına yer yer Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz dönemlerindeki cerr faaliyetlerine de atıflarda bulunulmuştur. Araştırmanın ana kaynağını, arşiv kayıtları oluşturmaktadır. Medrese terimi ve İstanbul medreselerine kısaca değinildikten sonra cerr uygulamasının tarihi seyri ve II. Abdülhamid devrindeki durumu irdelenmiştir.

1. Tarihi Seyir İçerisinde İstanbul Medreselerine Genel Bakış

Makalenin temel konusu İstanbul medreselerini ilgilendirdiği için, şehirdeki medreselerin tarih içerisindeki gelişimi hakkında genel bir değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Medrese, “ders görülen ve öğretim yapılan yer” anlamında olup, günümüzün ilköğretim okulları seviyesindeki sıbyan mekteplerinden sonra, ileri düzeyde tahsilin görüldüğü orta ve yüksek dereceli eğitim kurumlarıydı⁶. Osmanlılar

4 Osmanlı klasik dönemindeki cerr uygulamalarının kısaca ele alındığı bazı çalışmalar şöyledir: İpşirli, **a.g.m.**, s. 388-399; Pakalın, **a.g.e.**, c. I., s. 279; Mefail Hızlı, **Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim ve Öğretim**, Esra Fakülte Kitabevi yay., Bursa 1997; Caner Arabacı, **Osmanlı Döneminde Konya Medreseleri (1900-1924)**, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim yay., Konya 1998; Hasan Akgündüz, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi. Amaç, Yapı, İşleyiş**, Ulusal yay., İstanbul 1997, s. 423, 427.

5 Zeki Salih Zengin, **II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi 1876-1908**, Baki Kitabevi, Adana 2003; Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 2004.

6 Nebi Bozkurt, “Medrese”, **DİA**, c. XXXVIII, İstanbul 2003, s. 323-324; Pakalın, **a.g.e.**, c. II, s. 436.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

zamanında ilk medrese, bir vakıf eseri olarak Orhan Gazi tarafından 1331 yılında İznik'te kurulmuştur⁷. Osmanlı Devleti'nde medreselerin esas manada gelişme gösterdiği ilk şehir ise, Bursa'dır. Zira, 1326'da şehrin fethiyle devlet merkezi buraya taşınmış ve bu dönemde Bursa, ilim ve kültür merkezi haline gelmişti. Osmanlılar'ın Rumeli'ye geçmeleri ve buralarda fetihler yapmalarıyla birlikte, birçok Rumeli şehrinde diğer vakıf eserlerinin yanında medreseler de inşa edilmişti. Başta padişahlar olmak üzere vezir ve beylerbeyi gibi diğer devlet büyüklerinin kurdukları vakıflar sayesinde fethedilen şehirler kısa sürede mamur hale getirilmiştir⁸. 1362'de Edirne'nin fethi ve akabinde başkent yapılmasıyla Bursa'daki ilim ve kültür hayatı burada da inkişaf etmiştir⁹.

Bursa ile başlayıp, Edirne ile devam eden ilmi ve kültürel gelişmeler İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte zirveye ulaşmıştır. Özellikle Semâniye medreselerinin yapılmasından sonra İstanbul, bir ilim ve kültür merkezi olarak diğer Osmanlı şehirlerinin önüne geçmiştir. Fetihlerden sonra, İstanbul'da ilk olarak bazı kilise ve manastırlar medrese haline getirildi. Tarihi kaynaklara göre II. Mehmed İstanbul'u aldıktan sonra buradaki kiliselerden sekizini medreseye çevirmişti¹⁰. Bu meyanda, Zeyrek'teki Pantokrator Manastırı ve camiye çevrilen Ayasofya Kilisesi'nin papaz odaları medreseye dönüştürülen mekanlardan bazılarıydı. 1463 yılına gelindiğinde Fatih semtinde bulunan Havariyun Kilisesi'nin kalıntılarının bulunduğu yere bir külliye inşasına başlandı. Fatih Sultan Mehmed bu külliyenin inşasına büyük önem vermiş ve

7 Cahid Baltacı, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İrfan yay., İstanbul 1976, s. 15; İpşirli, **a.g.e.**, s. 327-333; Ziya Kazıcı, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan yay., İstanbul 1996, s. 247-248.

8 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2014, s. 4.

9 Osmanlı kuruluş devrinde İznik, Bursa ve Edirne'de inşa edilen medreselerle ilgili geniş bilgi için bkz. Mustafa Bilge, **İlk Osmanlı Medreseleri**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984; M. Kemal Özergin, "Eski Bir Ruznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri" **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4-5, İstanbul 1974, s. 268; Mefail Hızlı, **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İz yay., İstanbul 1998; Ayrıca XV. ve XVI. asırlardaki Osmanlı medreseleri için bkz. Baltacı, **a.g.e.**, s. 72-617.

10 Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 9.

burada kendi adıyla bir cami, imaret, darüşşifa, kütüphane, sıbyan mektebi, hamam, kervansaray ve türbeden başka sekiz *sahn*¹¹, sekiz de *tetimme*¹² olmak üzere 16 medrese yaptırmıştı¹³. Fatih, kendi adını taşıyan külliye'den başka Eyüp Câmii yanında Eyüp Medresesi'ni inşa ettirdi ve devletin ileri gelenlerini de bu tür müesseseler kurmaya teşvik etti¹⁴. Bu bağlamda Mahmud Paşa, Çandarlızâde İbrahim Paşa, Davut Paşa ve Hadım Ali Mustafa Paşa gibi devlet adamları da külliyeler içinde medreseler inşa ettirerek İstanbul'un gelişmesine katkı sağlamışlardı¹⁵. Bu tür faaliyetler, Fatih'ten sonraki padişahlar döneminde de devam etti.

II. Beyazıd (1481-1512), İstanbul'da kendi adına bir külliye (cami, medrese, imaret, darüşşifa, han, hamam) inşa ettirdi. Devrin önemli devlet adamlarından Davud Paşa (1485) ve Atık Ali Paşa (1496) da İstanbul'da medreseler yaptırmışlardı. Kanuni Sultan Süleyman dönemi (1520-1566), İstanbul medreselerinin zirveye ulaştığı devirdir. Kanuni, ilk olarak babası (Yavuz Sultan Selim) adına Yenibahçe'de bir medrese, sonra Şehzade Mehmed için Şehzade Câmii'nin doğusunda büyük bir medrese inşa ettirmiştir. Bu dönemde kurulan Süleymaniye Medreseleri (1550-1557), devrinin en ileri düzeydeki eğitim kurumlarıydı¹⁶. Kanuni, bu medreseleri eski sarayın arka tarafında bugün kendi ismi ile anılan semtte, büyük bir külliye içine inşa ettirmişti. Mimar Sinan tarafından 1550'de yapımına başlanan külliye; cami, beş medrese, darüşşifa ve kütüphane gibi birçok birimden müteşekkildi¹⁷. XVI. yüzyıl boyunca medrese

11 *Sahn* bir vadi veya tepedeki geniş ve düz arazi manasına gelmektedir. Fatih medreseleri de İstanbul'un tepelerinden biri üzerindeki geniş arazide kurulduğu için bu adla anılmıştır. Bkz. Mübahat Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2000, s. 4.

12 Sahn-ı semân medreselerine danışmend yetiştirmek üzere *Tetimme* veya *Musılâ-ı Sahn* ismiyle, orta tahsil seviyesinde eğitim veren medreseler kurulmuştu. Bkz. Kazıcı, **a.g.e.**, s. 250-251.

13 Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 4.

14 Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 1973, s. 14.

15 Uzunçarşılı, **a.g.e.**, s. 13.

16 Tekindağ, **a.g.m.**, s. 15-16.

17 Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 4.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

yapımı sürdürüldü ve neredeyse her büyük caminin yanında bir medrese kurmak, değişmez bir gelenek haline gelmişti¹⁸. İstanbul’da başta padişahlar olmak üzere, vezirler, din adamları ve bazı saray mensupları tarafından pek çok medrese inşa edilmişti¹⁹. Bu yüzyılda sadece Mimar Sinan (öl. 1588), İstanbul’da 49 medrese inşa veya tamir ettirdiği bilinmektedir²⁰.

İstanbul medreselerinin ekserisi tek katlı ve taş binalar olup, pek azı ahşaptı. Medrese odaları bir avlu etrafında genellikle “U” veya “L” planlı olarak sıralanırdı. Medreselerde, eğitimin yapıldığı büyük bir derslane, müderris odası, yatılı talebelere mahsus çamaşırhane, hamam gibi bölümler de bulunurdu. Bütün medreselerin iç işlerinin idaresi, Meşihât-ı İslâmiye (Şeyhülislamlık) tarafından tayin edilmiş bir müderris tarafından yürütülürdü. Medresede yatılı kalacak öğrencilerin isimleri, memleketi, durumu, müderris tarafından araştırılır ve bir deftere kaydedilirdi²¹.

İstanbul medreseleri, çeşitli semtlere dağılmış olmakla birlikte yoğunlukla Fatih ve Çarşamba arasında bulunuyordu. Fatih semtinden başka medreselerin bulunduğu mahaller şöyleydi: Bahçekapı-Sultanahmet-Cağaloğlu; Çemberlitaş-Çarşıkapısı-Beyazıt; Süleymaniye-Vefa; Vezneciler-Saraçhane-Laleli idi. Bilâd-ı Selâse olarak bilinen Eyüp-Üsküdar-Galata semtleri ile Kocamustafapaşa-Cerrahpaşa ve Topkapı civarında medrese sayıları azdı. XX. yüzyıl başlarına gelindiğinde bu semtlerdeki medrese sayısı “10”u geçmiyordu. Şehirdeki medreseler, bir külliye, bir cami müştemilatı içinde ya da tek bir medrese şeklinde inşa edilmişlerdi. İstanbul’da selâtin külliyesi içinde bulunan medreselere en güzel örnek Fatih Semâniye, Süleymaniye, Bayezid ve Şehzade külliyeleridir. Bir cami ile aynı avluyu paylaşan medreselere örnek ise, Gazi Ahmet Paşa (Topkapı), Sinan Paşa (Beşiktaş), Mihrimah Sultan

18 Tekindağ, **a.g.m.**, s. 18.

19 Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 5.

20 Mimar Sinan tarafından inşa ve tamir ettirilen İstanbul medreselerinin isimleri için bkz. Tekindağ, **a.g.m.**, s. 18.

21 Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 6; Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, (yay. haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2002, s. 76-77.

(Edirnekapı), Sokullu Mehmet Paşa (Kadırga), Zal Mahmut Paşa (Eyüp) medreseleridir. Bir külliye içinde yer aldıkları halde ayrı bir bina halinde inşa edilen medreseler de mevcuttu. Mahmut Paşa, Murat Paşa (Aksaray), Davut Paşa, Atik Ali Paşa (Çemberlitaş), Koca Mustafa Paşa, Haseki, Mihrimah Sultan (Üsküdar), Kılıç Ali Paşa (Tophane), Valide Kethudası (Galata) bu medreselerdendi. Medreselerin bir kısmı sıbyan mektebi, sebil ve türbe gibi yapıların mevcut olduğu küçük manzumeler yanında inşa edilmişlerdi. Gazenfer Ağa (Bozdoğan Kemer), Kuyucu Murat Paşa (Vezneciler), Köprülü (Çemberlitaş), Mrzifonlu Kara Mustafa Paşa (Çarşıkapı), Amcazâde Hüseyin Paşa (Saraçhane), Çorlulu Ali Paşa (Çarşıkapı), Nevşehirli Damat İbrahim Paşa (Şehzadebaşı) medreseleri bu tür medreselere örnektir. Bunlardan başka, Ankaravî Mehmet Efendi (Belediye sarayının arkası), Rüstem Paşa (Cağaloğlu) ve bugün mevcut olmayan Kemankeş Kara Mustafa Paşa (Beyazıt) medreseleri de bir cami ve külliye bağimsız olarak yapılan medreselerdi²².

XVII. yüzyılda Eyüp ve Kasımpaşa semtlerindekiyle birlikte İstanbul'da 131 medrese bulunuyordu²³. Hezarfen Hüseyin Efendi'ye göre, 1675'te İstanbul'daki medrese sayısı 126'dır²⁴. XVIII. yüzyılın sonlarına bu rakam 179'a ulaşmış²⁵ ve fetihden XIX. asra kadar inşa edilen medrese sayısı 500'ü aşmıştı. Ancak bu medreselerin büyük bir kısmı yangın, deprem gibi doğal afetlerle tahrip olmuşlar ve XIX. asra ulaşmamışlardır²⁶. 1914'e geldiğinde, İstanbul'da harap ve yanmış vaziyette olan medreselerle birlikte 185 medrese kalmıştı²⁷. Yapılan kapsamlı bir araştırmaya göre ise, günümüze kadar ulaşabilen İstanbul'daki medrese binası 68 olarak tespit edilmiştir²⁸.

22 Kütükoğlu, a.g.e., s. 6.

23 Özergin, a.g.e., s. 268.

24 Tekindağ, a.g.m., s. 21.

25 Ahmet Cihan, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Medreseleri", **IRCICA Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Uluslararası Sempozyumu**, 12-15 Nisan 1999, s. 4; Zengin, **Tanzimat Dönemi**, s. 153.

26 Mübahat S. Kütükoğlu, **1869'da Faal İstanbul Medreseleri**, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1977, s. 6.

27 Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 4.

28 Zekeriya Kurşun, B. Cantemir ve M. Göleç, **Medâris-i İstanbul Yaşayan İstanbul Medreseleri**, c. I-II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul 2008.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

İstanbul medreselerindeki öğrenci mevcutlarının XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren arttığı bilinmektedir. 1791 tarihli bir belgeye göre, İstanbul'da yapılan sayımda 179 medresede 2.833 öğrenci bulunmaktaydı²⁹. Tanzimat dönemine gelindiğinde bu sayı neredeyse iki katına ulaşmıştır. Mübahat Kütükoğlu'nun yaptığı araştırmaya göre 1869 yılında İstanbul'daki 166 medresede 5.769 öğrenci kayıtlıydı³⁰.

Çalışmamızın konusunu ilgilendiren II. Abdülhamid dönemindeki İstanbul medreseleri ve bu medreselerde kayıtlı öğrencilerin sayıları hakkında farklı bilgiler mevcuttur. Osman Nuri Ergin'in 1882 yılı sayımlarını esas alarak verdiği bilgilere göre, İstanbul'da 177 medresede 7.148 talebe bulunmaktadır³¹. Zeki Salih Zengin'in İstanbul Müftülüğü Arşivi'ne dayanarak verdiği bilgilerde ise, İstanbul medreselerindeki talebe mevcutlarının hayli arttığı görülmektedir. Zengin, yaptığı araştırmada 1884 yılının Ekim, Kasım ve Aralık aylarında İstanbul'daki bütün medreseler ve medreselerde eğitim gören talebeler hakkında kayıt defterlerin tutulduğunu belirtmiştir. Bu defterlerde, İstanbul'da 162 medresede 19.732 talebenin kayıtlı olduğu tespit edilmiştir. Zengin, defterlerin bir kısmının yıpranmış ve kimi sayfalarının da kopmuş olmasından dolayı, bazı medreselerin kayıtlarına ulaşamadığını da ayrıca belirtmektedir³². Artan bu talebe sayısının, İstanbul medreselerindeki eğitim ve öğretimi, talebelerin barınma ihtiyaçlarını ve disiplin gibi hususları olumsuz yönde etkilediği muhakkaktır³³. Bu durum ileride de belirtileceği üzere cerr faaliyetlerini de etkilemiştir.

2. Medreselerin ve Talebelerin Finansman Kaynağı

Cerr uygulaması, medrese öğrencilerinin ekonomik durumlarıyla doğrudan

29 Zengin, **a.g.e.**, s. 153.

30 Kütükoğlu, **1869'da Faal İstanbul Medreseleri**, s. 6. Mübahat Kütükoğlu, bu eserinde 1869 yılında faal olan İstanbul medreselerinin isimlerini liste halinde vermiştir. Bu medreselerin isimleri için bkz. Ek 1.

31 Osman Nuri Ergin, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Neşriyat yay., c. I-II, İstanbul 1977, s. 131.

32 Zengin, **II. Abdülhamid Dönemi**, s. 157.

33 Zengin, **a.g.e.**, s. 158.

alakalı olduğu için Osmanlı klasik döneminden itibaren medreselerin ve talebelerin ekonomik durumlarına kısaca değinmek gerekir.

Bilindiği üzere, Osmanlı medreseleri birer vakıf müesseseleriydi. Her bir medresenin ayrı birer vakfiyesi bulunur ve burada medreseye dair şartlar yer alırdı. Medresenin oda sayısı, her odada kalacak öğrenci sayısı, talebenin alacağı burslar, yapılacak yiyecek yardımları, personeli ve işleyiş şartları vakfiyelerde yer alan belli başlı konulardı³⁴. Bir medreseye kabul edilen öğrenci, vakfiye ile tahsis edilmiş para veya aynı yardım ile geçinirdi. Böylece bütün öğrenciler, medreseye para ödemedikleri gibi medresenin bağlı olduğu vakıf tarafından geçimleri de temin edilmiş olurdu³⁵. Ayrıca medrese talebesinin medrese içinde veya medrese dışında bazı hizmetleri karşılığında bir miktar kazanç sağlaması da mümkündü. Vakfiyelerde medresenin kurucusu veya ceddinin ruhuna okunacak dualar karşılığında bunu yapan öğrencilere yevmiyeler de tahsis edilmişti³⁶. Osmanlı klasik döneminde vakıflar sayesinde ekonomik imkanları iyi durumda olan medreseler, Tanzimat döneminden itibaren maddi problemler yaşamaya başlamışlardı. II. Abdülhamid devrinde de görülen bu aksaklıkların temelinde, medreselerin finansman kaynağı olan vakıflarla ilgili alınan kararlar yatmaktadır³⁷.

II. Mahmud zamanında Evkaf Nezâreti'nin kurulması (1826) ile birlikte ülkedeki bütün vakıfların idaresi ve gelirleri bu nezarete bağlanmıştır. Çok dağmık olan vakıf yönetiminin tek elde toplanarak vakıflarda başgösteren yolsuzlukların engellenmesi, devlet yapısının Batı tarzında yeniden düzenlenmesi gibi nedenler nezaretin kuruluş gerekçeleri arasındaydı³⁸. Ancak bu uygulama, medreseler ve mensupları açısından önemli ekonomik sıkıntılar meydana getirmiştir. Tanzimat döneminde evkaf hazinesi maliye hazinesine devredilmiş ve vakıf giderleri için her ay belirli bir miktar ayrılmıştı.

34 Mübahat S. Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 4-7; Hızlı, **a.g.e.**, s. 120.

35 Özergin, **a.g.e.**, s. 264.

36 Kütükoğlu, **a.g.e.**, s. 26.

37 Zeki Salih Zengin, **Tanzimat Dönemi**, s. 125-127.

38 Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti", **DİA**, c 11, İstanbul 1995, s. 521-524.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

Zaman içerisinde genel bütçe açıklarının giderilmesinde vakıf gelirlerinin kullanılması ve vakıf harcamalarına cüzi bir kısmının ayrılması, bir çok vakfın faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Bu durum, vakfiyelerdeki şartlara uyulmadığını göstermektedir. Zira, vakıf gelirlerinin büyük oranda genel bütçe açıklarını kapatmak üzere kullanılması ile birer vakıf kurumu olan medreseleri maddi sıkıntı içine düşürmüştür. Bu gelişmeler, Tanzimat döneminde medrese talebelerinin ekonomik durumları ve hayat şartlarının pek elverişli olmadığını göstermektedir³⁹.

II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde vakıf gelirlerinin yerli yerinde harcanmaması nedeniyle, medrese mensuplarının maddi sıkıntılarının devam ettiği görülmektedir. Nitekim padişaha sunulan bir arzıda vakıf gelirlerinin amaçları dışında kullanılması yüzünden bazı müderrislerin maddi sıkıntı nedeniyle mesleklerini bıraktıkları belirtilmiştir⁴⁰. Bu dönemde müderrislerde olduğu gibi medrese talebelerinin de ekonomik durumları pek iç açıcı değildir. Medreseliler üç aylarda cerre çıkararak mali ihtiyaçlarını karşılayabiliyorlardı. Osmanlı Devletinin son yıllarında medrese vakıflarının düzenli işlememesi nedeniyle müderrisler ve talebeler, maddi gelir elde etmek amacıyla cerr usulüne sıkça başvurmuşlardır⁴¹.

3. Cerr Uygulaması

1903 yılında Şeyhülislamlik makamından II. Abdülhamid'e arz edilen bir yazıda cerrin "*pek eski ve usûl-i mer'iyeden olduğu*" belirtilmiş ve bu uygulama kısaca şöyle tarif edilmişti: "*Dersaadet medreselerinde okuyan ve camilerde tedris-i ulûma memur dersiam efendilerden tahsile müdâvim bulunan talebenin şuhûr-ı selâsede taşraya giderek köy ve kasaba ahalisine vaaz ve nasihat ve talim-i diyanet ederek bu vesile ile erzâk-ı mukadderelerinde iktisâb ile Ramazan Bayramı'ndan sonra ertesi senenin Muharremi başına kadar 'avdet ve ikmâl-i tahsile muvâzabet etmeleri ve bazı tullâb-ı ilmin de tahsile başlamak üzere yeniden ve diyâr-ı saltanat-ı seniyyeye gelmeleri pek*

39 Zengin, **Tanzimat Dönemi**, s. 125-128.

40 Zengin, **II. Abdülhamid Dönemi**, s. 148-149.

41 Zengin, **a.g.e.**, s. 151-152.

*eski usülden olduğu...*⁴². Bu belgeden de anlaşılacağı üzere cerr, Osmanlı klasik döneminden beri medreselerde uygulanan bir sistemdir.

Osmanlı medrese eğitiminin bir parçası olan cerr, medreselerde eğitim ve öğretimin geliştirilmesinde ders dışı bir metod olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan başka, cami dersleri, talebe hücrelerindeki eğitici tecrübeler, kütüphanelerdeki araştırma faaliyetleri ve akademik hicret geleneği⁴³ medreselerde uygulanan belli başlı ders dışı metodlardı⁴⁴.

Cerr; Ramazan, Kurban ve Harman Cerri olmak üzere üç çeşitti⁴⁵. Kurban Cerri, Kurban Bayramı münasebetiyle çıkılan, Harman Cerri, yazın harman zamanında onbeş gün süren bir uygulama idi. Bu üçü içerisinde geliri en yüksek ve en mühim olanı “büyük cerr” olarak da bilinen Ramazan Cerri idi. Bu cerrin icazetler üzerindeki etkisi de büyüktü. Ulema ve talebeler üç aylar münasebetiyle yurdun çeşitli yerlerine dağılmadan önce, daha Recep ayı yaklaşırken “kimin icazet vereceği, kimlerin icazet alacağı” medrese öğrencileri arasında konuşulan hususlardan biriydi⁴⁶.

Osmanlı medreselerinde yıllık tatiller, üç aylar olarak adlandırılan, Recep, Şaban ve Ramazan aylarında yapılıyordu. Recep ayı başlarında tatile giren medreseler, Ramazan’ı müteakiben Şevval ayında eğitim-öğretime başlıyordu. Bu aylarda öğrenciler, hem kendi bilgilerini pekiştirmek hem de dini konularda halkı aydınlatmak için farklı bölgelere gönderiliyorlardı⁴⁷. Müderrisler ve onların yetiştirdiği talebeler, her yıl dokuz ay derslerle meşgul olduktan sonra

42 **Y. MTV**, 238/49. (10 Şevval 1320/10 Ocak 1903).

43 Akademik hicret geleneği; Osmanlı medreselerinde ilk tahsilini yapanların, kendilerini geliştirmek üzere Semerkant, Bağdat ve Mısır medreselerine gidişleri olarak tarif edilebilir. Ya da bunun tam tersi de olabilir. Tarihi seyirde, Semerkant, Bağdat, Şam ve Mısır medreselerinde yetişmiş kişilerin çeşitli özendirmelerle Osmanlı medreselerine akımı da olmuştur. Bkz. Akgündüz, **a.g.e.**, s. 421-425.

44 Akgündüz, **a.g.e.**, s. 421-425.

45 Mustafa Ergün, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları”, **D.T.C.F. Dergisi**, XXX/1-2, Ankara 1982, s. 71.

46 Arabacı, **a.g.e.**, s. 69-70.

47 Hızlı, **Mahkeme Sicillerine Göre**, s. 160.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

üç aylarda, özellikle Ramazan ayında kasaba ve köylere giderek camilerde vaaz verir, Kur'an okur ve diğer din hizmetleriyle ilgili konularda halkı irşat eder, halkla iç içe olarak onların sorularını cevaplandırır ve çocukların yetişmesinde büyük katkı sağlarlardı⁴⁸.

Cerre çıkacak öğrenci, Recep ayında veya en geç Şaban ayının on beşinden önce medresesinden ayrılmak durumundaydı. Müderrisin direktif ve tavsiyeleri doğrultusunda her yıl başka bir köy ve kasabaya giden öğrenciler, kendi memleketlerinden uzakta adeta bir staj devresi geçiriyorlardı. Öğrenciler medreselerde öğrendikleri teorik bilgileri, önce medrese mescidinde tatbik etmekte, burada kazandıkları tecrübelerle de halkın karşısına çıkarak mesleki deneyimlerini artırıyorlardı. Meseleye bu zaviyeden bakıldığında, ülkenin her tarafı medrese öğrencileri için açık bir uygulama alanı durumundaydı⁴⁹.

Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından beri medreselerde görülen bu uygulama ile halk ve mektepli arasında bir köprü kurulmuştu. Ulaştırma ve haberleşme araçlarının çok yaygın olmadığı dönemlerde, İstanbul gibi büyük şehirlerdeki dini ve kültürel gelişmeler, medrese öğrencileri vasıtasıyla halkın ayağına kadar götürülüyor ve toplumun aydınlanmasında önemli hizmetler ifa ediliyordu. Buna karşılık halk da kendilerine böylesine faydalı olan bu zümreye teveccüh göstermiş ve onlara maddi destek sağlamaktan geri durmamıştır. Genellikle fakir öğrenciler, halkın verdiği "*cerr akçesi*" ve "*zekât akçesi*" ile bir yıllık geçimlerini sağlıyorlardı⁵⁰. Cerr faaliyetleri neticesinde Dersaadet'e dönecek olan öğrencilere, halk, ayan, eşraf ve ileri gelen köklü aileler tarafından bulgur, buğday, yağ gibi erzak, elbiselik kumaş, çamaşır da verilirdi. Toplanan erzak götürülemeyecek kadar fazla ise, satılır ve bedeli öğrenciye takdim edilirdi. Cerr bitiminde talebeler, İstanbul'daki medreselerine dönerler ve getirdikleri erzak ve para ile geçinip tahsillerine devam ederlerdi⁵¹. Cerr, halkın aydınlanmasına katkı sağladığı gibi medrese öğrencileri için de bir staj-uygulama niteliği taşıdığından çok faydalı olmuştur.

48 İpşirli, **a.g.m.**, s. 388.

49 Hızlı, **a.g.e.**, s. 160-162.

50 İpşirli, **a.g.m.**, s. 388.

51 Abdülaziz Bey, **a.g.e.**, s.79.

Bu sayede medreseliler, toplumun bilgi ve kültür düzeyini geliştirerek onların ihtiyaç ve eğilimlerini yakından tanıma imkânı bulmuşlardır⁵².

Hem halka din hizmetlerinin verilmesi, hem de medrese talebelerinin bir nevi staj yaparak halkla temas etmiş olmaları nedeniyle faydaları görülen cerr usûlü, Tanzimat döneminden itibaren medrese vakıflarının düzenli işlememesi sonucu müderrisler ve medrese talebelerinin gelir elde etmek için kullandıkları bir sistem haline gelmiştir. Nitekim II. Abdülhamid'e 1898 yılında sunulan bir arızada, ilmiye mensuplarının geçim sıkıntısı çektikleri, hatta kendileri için önemli olan kitapları alamadıkları bunun da ötesinde dini aylarda vaaz etmek için yer aramaları halkın nazarında kendilerini küçük düşürdüğü dile getirilmiştir⁵³. Yine XIX. yüzyıl sonlarına ait bir belgede, medrese vakıflarının bozulması nedeniyle geçim derdine düşen talebe ve müderrislerin, hem medreselerdeki eğitim ve öğretim kalitesini olumsuz yönde etkilediği hem de halkın gözünde hoş karşılanmadığı dile getirilmiştir⁵⁴. Ayrıca dini temsil eden ve halka din eğitimi veren kişilerin geçim derdiyle, halktan maddi menfaat sağlamaya çalışmaları onları dilencilik pozisyonuna düşürmüş ve talebelerin gururlarının rencide olmalarına neden olmuştur⁵⁵.

Tarihi kaynaklar cerr uygulamasının Osmanlı klasik döneminden itibaren zaman zaman istismar edildiğini de göstermektedir. Birkaç ayet ve dua ezberleyerek halkın içine dalan samimiyetsiz kişilerin, halkın dini duygularını sömürdükleri de olmuştur. Bir tekkeye mensup olsun ya da olmasın derviş kılıklı kimselerin köy ve kasabaları dolaşarak halktan “cerr akçesi” topladıkları bilinmektedir⁵⁶. Zira geçmişte cerre çıkma bahanesi ile kırsal kesime dağılarak köyleri haraca bağlayan, halktan zorla para toplayan medreseliler de olmuştur⁵⁷.

52 İpşirli, **a.g.m.**, s. 388.

53 Zengin, **II. Abdülhamid Dönemi**, s. 152.

54 Zengin, **Tanzimat Dönemi**, s. 129-130.

55 Zengin, **II. Abdülhamid Dönemi**, s. 155.

56 İpşirli, **a.g.m.**, s. 389.

57 Çağatay Uluçay'ın *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri* isimli eserinde meseleye ışık tutacak ilginç örnekler yer almaktadır. İlgili eserden hareketle Bursa, Aydın, Manisa, Mentеше, Teke, Isparta ve Alanya yöresinde medreseli hareketleri ile ilgili bazı olayların verilmesi önem arz etmektedir:

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

Okul-toplum etkileşimi bağlamında dünya eğitim tarihinde eşine az rastlanan bu uygulamanın zaman içerisinde istismar edilmesi, halk nezdinde edindiği itibarın azalmasına neden olmuştur. XVI. ve XVII. yüzyıllarda yaygınlaşan suhte hareketleri ve isyanları, yıllarca toplumun aydınlanmasında önemli bir görevi ifa etmiş olan cerr uygulamasına toplumun bakışını değiştirmiştir. Medrese öğrencilerinin cerr uygulaması ekseninde giriştiği yasa dışı hareketler ve bunların önlenmesine dair alınacak olan tedbirler, merkezi ve mahalli makamlar arasında birçok yazışmaların yapılmasını da beraberinde getirmiştir⁵⁸. “*Saruhan, Aydın ve Menteşe sancaklarından gelen haberlerde suhtelerin pazarları bastıkları, cerr bahanesiyle halkın mallarını, koyunlarını ve erkek çocuklarını cebren aldıklarını, kadınlara bildirmekte idiler. Zenginlerin evleri basılıyor öldürülüyorlar ve malları yağma ediliyordu. Suhte suretinde leventler de halktan salma topluyorlardı.*”⁵⁹

“*Hâlâ Anadolu’da birkaç seneden beri suhte eşkıyası fesad ve şenâet üzere olup zulüm ve şekvâlarını (şikâyetlerini) müşted olup il üzerine çıkub zekât ve cerr akçesi deyu külli akçe alub ve sekiz nefer kuzâtı cümle tevâbi’leri ve nüvâbları ve hizmetkârları il katl edüb ve Müslümanların emred oğlanların çeküb alub yollara bellere inüb katl-i nüfus ve gâret-i emval etdikleri...*” (Manisa Şer’iyye Sicili evâil-i Rebiülâhir 1026’dan naklen). Bkz. Çağatay Uluçay, **XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944, s. 24.

“*Suhtelerin mazarrâtlarını önlemek için Saruhan Sancakbeyi Hacı Paşa, suhtelerin te’ribinde gösterdiği gevşeklikten dolayı ‘azl olunup yerine evâil-i Receb 1021’de Adana Beylerbeyi Mehmet Paşa atanmıştır.*” (1021 tarihli Manisa Şer’iyye Sicili’nden naklen). Bkz. Uluçay, **a.g.e.**, s. 29.

“*Eski Anadolu Beylerbeyisi Tekeli Mehmet Paşa suhte teftişine serdar olunmuş. Mesele 1028/1618’de hal olunmuş.*” Bkz. Uluçay, **a.g.e.**, s. 30.

“*Halk kendilerine kafa tuttuğu zaman, derhal, kılık kıyafet değiştirip, yeniçeri ve sipahi kıyafetine giriyorlar, asker gibi silah taşıyarak köylülere eziyet ediyorlardı.*” Bkz. Uluçay, **a.g.e.**, s. 25.

58 Bu konuda Hasan Akgündüz’ün doktora tezi ve Prof. Dr. Mustafa Akdağ’ın eserlerinde mühimme defterlerine yansıyan birçok hükmün bulunduğu görülmektedir. Bu eserlerden hareketle, cerre çıkan medrese öğrencilerinin yasa dışı hareketleri hakkında yazışma örnekleri için bkz. Akgündüz, **a.g.e.**, s. 427, 590; Mustafa Akdağ, **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyancıları**, Cem yay., İstanbul 1995, s.153, 251, 363-387.

59 Mustafa Akdağ, “Medreseli İsyancıları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, Sayı 1-4, İstanbul 1949-1950, s. 364.

Sultan II. Abdülhamid devrinde de İstanbul’da benzer vakalara rastlanmıştır. Cerr için taşradan Dersaadet’e talebeler ve hocalar gelmekteydi. Ramazan-ı Şerif’te talebeler camilerde Kur’an okuyorlar, hocalar ise camilerde vaaz ve nasihatte bulunuyorlardı. Bunun karşılığında ise belli bir ücret alıyorlardı. Ancak talebedenmiş gibi görünerek para toplayan seele güruhundan (dilenciler) kimseler ortaya çıkmış ve bu durumun önüne geçebilmek için sıkı takibât yapılmıştı⁶⁰. Hatta bazı zamanlar, İstanbul’a taşradan talebe gelmemesi için tedbirler dahi alınmıştı. 1893 yılında üç aylar münasebetiyle taşradan İstanbul’a cerr için gelen talebe ve hocaların başkente gelmemeleri için buldukları mahallerde gerekli yardımın yapılması istenmişti⁶¹.

Medreselerin bozulduğu XIX. ve XX. yüzyıllara gelindiğinde ilgisiz ve yetensiz pek çok kimselerin medreselere kaydolması sonucu bu kurumlardaki eğitim kalitesi de ciddi boyutlarda etkilenmiştir. Bu nedenle üç aylarda köy ve kasabalara giden medrese öğrencileri kendilerinden bekleneni tam manasıyla veremedikleri için bu husus halkın şikâyetlerine neden olmuştu⁶².

Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi* isimli eserinde; “*Bu usulün lehinde ve aleyhinde birçok sözler söylenmiştir. Tanzimat’tan sonra açılan mektepler halk ile temas etmedikleri halde medreselilerin cerr vasıtasıyla köylere kadar yayılarak onlarla temas etmesini halkçılık ve onlara hizmet bakımından faydalı görenler de olmuştur.*” diyerek Osmanlı’nın son dönemlerinde cerr

60 “...Şuhûr-ı selâse münâsebetiyle cerr için taşradan dersaadete tahminen 5-10 nefer kadar talebe gelebilip bunlar da cevâmi’-i şerifede Kur’an-ı Kerim tilâvet ederek bu yüzden Kur’an bildikleri tahminen 200-300 kuruştan olabiliş 10-15 kadar dahi taşra hocalarından gelerek bunlar da Ramazan-ı Şerif’de cevâmi’-i şerifede bi ruhsat-ı resmiye va’z ve nasihat ederek bunlar dahi aldıkları tahminen 500-600 kuruş raddesinde olabileceği ve şurada burada görülenler ise talebeden olmayıp seele güruhundan olduğu cihetle sene-i sâbıkalarda olduğu vecihle bu misüllülerin şiddetle men’ edilmeleri...” bkz. **Y. MTV.** 75/103 (14 Şaban 1310/3 Mart 1893).

61 “... buraya (İstanbul’a) kadar gelmeye mecbur olmamaları için kendilerine buldukları mahallerde mu’âvenet-i lâzime ifâ edilmek üzere icâb-ı hâlin icrâsı” **Y. MTV.** 75/103 (14 Şaban 1310/3 Mart 1893).

62 İpşirli, **a.g.m.**, s. 389.

uygulaması hakkında toplumda farklı görüşlerin olduğunu belirtmiştir⁶³.

Bu dönemde Namık Kemal (1840-1888) ise, cerr uygulamasını eleştirenler arasındaydı. Ona göre, “*akvât-ı zarûriyesini (geçimini)*” sağlamak için cerre çıkmak, talebeye eziyetten başka bir şey değildi. “*Lâyık mıdır ki, medârisin bu kadar vakfi mevcut ve belki yalnız imâretlere şimdi verilip de aşçıları, ekmekçileri ihyâ etmekten başka bir işe yaramayan paralar talebenin iktidârına kâfi iken tarîk-i ‘ilim gibi a’lâ ve eşref bir meslekte bulunanlar akvât-ı zarûriyesini tedârik için köy köy dolaşarak cerr-ü suâle mecbur olsun.*”⁶⁴.

4. Cerre Çıkabilmek İçin Gerekli Prosedürler Nelerdi?

Cerre çıkma olayı belirli yazışmalar çerçevesinde gerçekleşiyordu. Cerre gidecek olan medreselilerin hangi prosedürleri yerine getirmeleri gerektiği ve bu uygulamanın nasıl gerçekleştiğiyle ilgili, XIX. yüzyılda yaşamış olan Abdülaziz Bey’in⁶⁵ *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri* isimli eseri önemli bilgiler içermektedir.

“ (...) Medresede eğitim gören talebelere medrese-nişîn (yatılı) olup Arapçayı anlayabilecek hale gelenlerin pek çoğu kendi tabirlerince ‘cerre gideceğini’ müderrise bildirir. Hicri senenin Recep ayının başından Ramazan Bayramı’na kadar devam eden bu taşraya gidişe ‘Şuhûr-ı Selâse (üç aylar) cerri denir. Müderris, cerre gideceklerin isimlerini kaydeder, her birine birer ‘ilm u haber’ verir⁶⁶. Onlar da Bâb-ı Meşihât’ta talebe işleriyle uğraşan ve ders

63 Ergin, **a.g.e.**, s. 461; Pakalın, **a.g.e.**, c. I, s. 279.

64 Murat Akgündüz, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan yay., İstanbul 2004, s. 46.

65 Osmanlı toplumunun örf, adet ve yaşayış biçimleriyle ilgili çok önemli bir eser kaleme almış olan Abdülaziz Bey (1850/1918), Umûr-ı Mülkiye Nâzırı Pertev Paşa’nın torunudur. 1868’de Bab-ı Âli Ahkâm-ı Adliye Riyâseti Mektûbî Odası’nda (Adliye yazı işleri müdürlüğü) devlet kademesinde girmiş ve çeşitli devlet dairelerinde kâtiplik, meclis üyelikleri ve müfettişlik görevlerinde bulunduktan sonra Maliye Nezareti Arazi-i Mevkûfe (Vakıf arazisi) Komisyonu’ndan emekli oldu. Geniş bilgi için bkz. Abdülaziz Bey, **a.g.e.**, s. XV-XVI.

66 Bu ilmuhaberlere günümüzdeki “Öğrenci Belgesi” diyebiliriz. İstanbul’daki Hoca Üveys Medresesi Müderrisi tarafından Gümüşlü Ömer Efendi isimli medrese öğrencisine verilen 13 Kanun-ı Sâni 1309/25 Ocak 1894 tarihli örnek “ilm u haber” için bkz. Ek 2.

vekili denilen zata başvurur, gönderme ruhsatını hâvi vesikaları ve gidecekleri yerdeki müftü efendilere hitaben yazılmış, talebelerin himaye olunmasını isteyen tavsiye mektuplarını alırlar. Gittikleri yer vilâyet ve sancak ise ellerindeki kâğıtları müftü efendiye, kaza merkezine gitmişlerse kaymakama verirlerdi. İstanbul'dan gelen bu talebeler vilâyet merkezleri, sancaklar ve kazalarda camilere veya iskân ve tedris için yerler varsa oralara yerleştirilirler. Her gün tayin edildikleri camide namazdan sonra halka vaaz verip dini nasihatte bulunurlar.”⁶⁷

Görüldüğü üzere, medrese öğrencilerinin cerr faaliyetlerine önem verilmiş ve bu konuda yerel makamlara hitaben yazılar yollanmıştır. II. Abdülhamid devrinde, eğitim gördüğü medreseden “*ilm u haber*” alan öğrenciler, cerre gidecekleri bölgelerin yöneticilerine hitaben bir “*tavsiyename*” yazılması için Dâhiliye Nezâreti'ne dilekçe ile başvururlardı⁶⁸. Medreselilerin tavsiyename talep dilekçesi doğrultusunda, ülkenin dört bir yanına cerre giden öğrencilere tavsiyenameler verilmiştir⁶⁹. Bu tavsiyenameler, öğrencinin gittiği yerlerin mülki amirleri olan vali, mutasarrıf ve kaymakamlara hitaben yazılmış olup, öğrencilere yardımcı olunması ve gerekli kolaylığın sağlanması yönündeydi.

67 Abdülaziz Bey, a.g.e., s.78.

68 İstanbul medreselerinde okuyan öğrencilerin örnek tavsiyename talep dilekçeleri için bkz. Ek 3 ve Ek 4. Ayrıca bu konuda daha fazla tavsiyename talep dilekçesi için bkz. **DH. MKT.** 1613/98 (7 Şaban 1306/8 Nisan 1889); **DH. MKT.** 200/20 (13 Kanun-ı sani 1309/25 Ocak 1894); **MVL.** 835/131 (05 Recep 1276/28 Ocak 1860); **A. DVN.** 41/81 (29 Zilhicce 1264 / 26 Kasım 1848); **A. DVN.** 35/65 (11 Cemaziyelevvel 1264/15 Nisan 1848).

69 Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda, II. Abdülhamid devrinden önce “tavsiyename” yazıları Sadâret'ten yazıldığı görülmektedir. II. Abdülhamid devrinde ise, bu işler Dâhiliye Nezareti tarafından yürütülmüştür. Bilindiği üzere, Tanzimat döneminde teşekkül eden nazırlıklardan biri de Dâhiliye Nezâreti idi. Ancak bu nezaret tam manasıyla faaliyete geçememiş iki kez lağvedilmişti. Bu nedenle Dâhiliye işleri Sadrazamlar tarafından takip edilirdi. Sadâret'te “*vezir kethüdâsı*” adı verilen memur sadrazamın maiyeti altında dâhiliye işlerine bakardı. 1877 yılına gelindiğinde Dâhiliye Nezâreti üçüncü kez teşekkül etmiş ve bu tarihten itibaren müstakil bir nezaret olarak varlığını sürdürmüştür. Bkz. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., İstanbul 2000, s. 273.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

Osmanlı arşivinde bu tarz uyarı yazılarına sıklıkla rastlanmaktadır. Sultan Abdülmecid, Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerine ait birkaç tavsiyename örneği vermek, meselenin anlaşılması adına faydalı olacaktır.

1849 yılında Sadâret'ten gönderilen bir tavsiyename şöyleydi:

“ *Edirne, Silistre, Tırnova, Kızanlık*

Talebe-i ulûmdan ve şürekây-ı çâkerîden Süleyman Efendi dâileri şuhûr-ı selâse münasebetiyle mahall-i mezkûreye gidecek olduğundan birer kıta tavsiyenâme-i sâmi ihsan buyrulması 29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849.”⁷⁰

1844, 1861 ve 1862 yıllarında Sadâret'ten gönderilen yazılar cerre gidecek olan talebelere gerekli yardım ve hürmetin gösterilmesi için uyarı niteliğindedir:

“ *Selanik Müşirine*

Müderresinden Ahmet Efendi dâileri şuhûr-ı selâse münasebetiyle ol tarafa azimet edeceği beyanıyla hazrete hürmet ve riâyet-i lâyıkanın ifâsı hususu. 20 Cemaziyelahir 1260/7 Temmuz 1844.”⁷¹

“ *İzmir Valisi Devletlû Mehmet Paşa Hazretlerine*

Talebe-i Ulûmdan Mehmet Efendi şuhûr-ı selâsenin yaklaşması nedeniyle imâmet ve diğer hizmetlerde bulunmak üzere İzmir'e giden Mehmet Efendiye gerekli yardım ve hürmetin gösterilmesi. 24 Cemaziyelevvel 1278/27 Kasım 1861.”⁷²

“ *Biga Mutasarrıfı Saadetli Hasan Paşa Hazretlerine*

Talebe-i Ulûmdan İbrahim Efendi şuhûr-ı selâsenin girmesi nedeniyle imâmet ve vaaz ve nasihat için Biga tarafına gideceği ve kendisine yardım

70 **A. MKT.** 237/73 (29 Zilhicce 1265/15 Kasım 1849).

71 **A. MKT. DV.** 2/33 (20 Cemaziyelahir 1260/7 Temmuz 1844).

72 **A. MKT. UM.** 520/50 (24 Cemaziyelevvel 1278/27 Kasım 1861).

*edilmesi. 10 Recep 1278/11 Ocak 1862.*⁷³

Sultan II. Abdülhamid devrine gelindiğinde taşraya tavsiyename gönderme uygulamasına devam edilmiştir. Dâhiliye Nezâreti tarafından taşradaki mülki amirlere gönderilen tavsiyenamele medrese öğrencilerine gereken kolaylığın gösterilmesi yönündeydi. Aydın ve Selanik vilâyetlerine gönderilen aşağıdaki tavsiyenamele buna örnek olarak gösterilebilir.

“ Selanik Vilâyet-i Celîlesine

*Talebe-i ulûmdan Fahri Efendi üç aylar münasebetiyle bu kere ol cânibe gideceğinden tavsiyesine taraf-ı sâmi-i sadâret-penâhiye arzuhâl takdimiyle istid'a eylemiş olmakla mûmâ-ileyhin usûl-i dairesinde ve sehlen ta'ayyüşiyesinin teshil-i istihsaline. 18 Recep 1304/ 12 Nisan 1887.*⁷⁴

“Aydın Vilâyet-i Celîlesine

*Talebe-i ulûmdan Mehmet Kamil Efendi üç aylar münasebetiyle bu kere ol cânibe gideceğinden tavsiyesine taraf-ı sâmi-i sadâret-penâhiye arzuhâl takdimiyle istid'a eylemiş olmakla mûmâ-ileyhin usul-i dairesinde ve sehlen ta'ayyüşiyesinin teshil-i istihsaline. 15 Recep 1304/9 Nisan 1887*⁷⁵

Tavsiyenamele, cerre çıkan medreselilerin taşrada işlerini kolaylaştırmıştır. Ancak her zaman umdukları hoşnutluğu bulamadıkları da olmuştur. Bazen engellerle de karşılaşabiliyorlardı. Kendileri gibi ilmiye kökenli olan müftü ve

73 **A. MKT. UM.** 531/63 (10 Recep 1278/11 Ocak 1862). Bu konuda, Sadâret ve Dâhiliye Nezâreti tarafından gönderilen örnek “tavsiyenamele” için bzk. **A. MKT. UM.** 527/83 (23 Cemaziyelahir 1278/26 Aralık 1861); **A. MKT. UM.** 530/91 (6 Recep 1278/7 Ocak 1862); **A. MKT. UM.** 532/51 (14 Recep 1278/15 Ocak 1862); **A. MKT.UM.** 534/93 (21 Recep 1278/22 Ocak 1862); **A. MKT. UM.** 532/66 (14 Recep 1278/15 Ocak 1862); **A. MKT. UM.** 532/92 (14 Recep 1278/15 Ocak 1862); **A. MKT. UM.** 533/55 (17 Recep 1278/18 Ocak 1862); **A. MKT. UM.** 536/77 (28 Recep 1278/29 Ocak 1862).

74 **DH. MKT.** 1412/22 (18 Recep 1304/12 Nisan 1887).

75 **DH. MKT.** 1411/50 (15 Recep 1304/9 Nisan 1887).

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

naip, cerre çıkan talebeleri kötü muameleye tabi tutabiliyorlardı⁷⁶. Bir başka vaka, 1891 yılında Trabzon Vilâyeti'ne bağlı Giresun kazasında yaşanmıştı. Üç aylarda Dersaadet'ten Giresun'a giden talebelerin geri dönüşleri sırasında Giresun nüfus memurunun, öğrencilerin yanlarında bulundurdukları tezkereleri kabul etmediği, onları tutuklatarak, küçük düşürücü sözler sarf ettiği iddia edilmişti⁷⁷. İlgili memur hakkında soruşturma açılmış ve yaklaşık dört ay sonra bu iddiaların asılsız olduğu beyan edilmiştir⁷⁸.

Cerre çıkan medreselilerin, zaman zaman güvenlik sorunu yaşadıkları da tarihi kayıtlardan anlaşılmaktadır. Bulgaristan Komiserliği tarafından Yıldız Sarayı'na gönderilen yazıya göre, cerr için Bulgaristan'a gelen öğrenciler siyasi faaliyetlerde bulunmaktadırlar. 1903 yılında Edirne'den Bulgaristan'a giden, Kirmasti Kasabası sakinlerinden İsmail oğlu İshak ile Hüseyin oğlu Süleyman isimli talebeler, Tutrakan⁷⁹ köylerinde gezerken Bulgar jandarmaları tarafından tutuklanmışlardı. Tutuklanma nedeni olarak, bu öğrencilerin köy köy dolaşarak camilerde Müslüman halkı galeyana getirecek nutuklar irad ettikleri iddiasıdır. Tutrakan Polis Dairesi'nde sorguya çekilen öğrenciler, yanlarında vaaz kitapları ve tezkire-i Osmaniye olduğu halde iki jandarma eşliğinde Rusçuk-Varna yoluyla İstanbul'a iade edilmişlerdi⁸⁰.

Bulgaristan Komiserliği'nin yazısından anlaşılmaktadır ki, cerre giden medrese öğrencileri, yerel askeri makamlarca takip edilmişler ve kanunlara

76 Arabacı, **a.g.e.**, s.71.

77 “Şuhûr-ı selâsede dersaadetten taşraya azimet eden talebe-i ulûmun avdetlerinde yedlerinde bulunan tezkerelerinin Giresun Nüfus Memuru icrâ etmeyip zapt ve tevkif ve kendilerini tekdîr ve tahkîr etmekte bulunmasından nâşi ekser talebenin firar suretiyle avdete mecbur olduklarından bahisle icrâ-yı icâbî taraf-ı ‘âli-i Hazret-i Meşihat-penâhiye bi't-tezkire iş'âr olunmuş.” **DH. MKT.** 1814/53 (21 Recep 1308/2 Mart 1891).

78 “*Müfâd-ı emir ve iş'âr-ı ‘âli-i meşihat-penâhileri ve mezkûr arzuhal müeddâsı ma'lûm-ı âcizi olarak sebk eden tebliğe cevâben vilâyet-i müşârun-ileyhâdan alınıp mezkûr arzuhâlin iadesiyle beraber sûy-ı ‘âli-i fetva-penâhilerine takdim kılunan tahriratta bu bâbdaki rivâyetin muvâfık-ı hakikât olmadığı...*” b kz. **DH. MKT.** 1843/87 (14 Zilkade 1308/25 Haziran 1891).

79 Tutrakan: Bulgaristan'da Silistre'ye bağlı bir kaza merkezidir.

80 **Y. PRK. MK.** 14/77 (21 Rebiülahir 1321/17 Temmuz 1903).

aykırı hareketlerde bulunanlar tutuklanarak İstanbul'a geri gönderilmişlerdi⁸¹.

5. Cerre Gidişte Deniz ve Demiryolu

II. Abdülhamid devrinde İstanbul'daki medreselerde eğitim gören öğrenciler, denizyolu ve demiryolu vasıtalarıyla taşraya cerre gitmişlerdi. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yaptığımız araştırmalarda, İstanbul medreselerindeki yüzlerce öğrencinin Dersaadet Liman Dairesi'ne gelerek cerre gitmek için başvuruda buldukları görülmektedir. Elimizdeki belgelerde, Dersaadet Liman Dairesi'nden gönderilen yazılarda cerre giden öğrencilerin hangi iskelelerden, hangi vapurlarla, nerelere gideceklerine dair bilgiler mevcuttur. Dersaadet Liman Dairesi Reisi Dilaver imzalı birçok belgede öğrencilerin yerli ve yabancı şirketlere ait vapurlarla yurdun dört bir yanına sevk edildikleri görülmektedir.

Tablo 1: Öğrencilerinin Cerre Çıkmak İçin Kullandıkları Vapur Şirketleri⁸²

Sıra	Şirketin Adı	Uyruğu
1	İdare-i Mahsusa Vapurları	Osmanlı
2	Lloyd Kumpanyası Vapurları	Avusturya
3	Gürcü Kumpanyası Vapurları	Gürcistan
4	İtalyan Kumpanyası Vapurları	İtalya
5	Yunan Kumpanyası Vapurları	Yunanistan
6	Rusya Kumpanyası Vapurları	Rusya
7	Bulgar Kumpanyası Vapurları	Bulgaristan
8.	Mısır'a Ait Posta Vapurları	Mısır

Tablodan da görüleceği üzere, İstanbul'daki medrese öğrencileri üç aylar münasebetiyle Osmanlı, Avusturya, İtalya, Rusya, Gürcü, Yunan, Bulgar

81 “... bu gibi hâcelerin muğâyir-i kanun ve ahvâl-i hâl ve hareketleri görülmedikçe ta'kib ve tevkif edilmemeleri zımnında iktizâ edenlere evâmir-i mukteziyye i'tâ ettirildiğinden...” bzk. **Y. PRK. MK.** 14/77 (21 Rebiülahir 1321/17 Temmuz 1903).

82 Bu konuda kaynak olarak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki şu belgelere bakılabilir: **Y. PRK. ASK.** 96/40 (12 Cemaziyelahir 1311/21 Aralık 1893); **Y. PRK. ASK. 102/66** (2 Recep 1312/30 Aralık 1894); **Y.PRK. ASK.** 103/50 (16 Şaban 1312/12 Şubat 1895); **Y. PRK. ASK.** 109/32 (8 Recep 1313/25 Aralık 1895).

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

kumpanyalarına ait vapurlarla Habeşistan, Cidde, Mısır, Trablusgarp, Beyrut, Varna, Kavala, Midilli, Bozcaada, Rodos, Selanik, İzmir, Mersin, Bandırma, Erdek, Çanakkale, Tekirdağ, İzmit, Karamürsel, Gemlik, Mudanya, Bartın, Sinop, Trabzon, Samsun ve Kastamonu gibi liman şehirlerine giderek cerr faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Bu hususta Dersaadet Liman Dairesi Reisi Dilaver imzalı belgeler meseleye ışık tutmaktadır. Belgelerden hareketle, İstanbul'daki medrese öğrencilerinin cerre gittikleri Osmanlı liman kentleri ve kullandıkları vapur şirketleri şöyleydi:

Cerre gidecek talebe-i ulûmdan olup, yanlarındaki ilm u haberlerle Dersaadet Liman Dairesi'ne müracaat eden 6 Cemaziyelahir 1311/15 Aralık 1893 Cuma günü 2 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Gelibolu Vapuru ile Karabiga'ya, 4 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Edremit Vapuru ile Mudanya'ya; 123 öğrenci Avusturya Lloyd Kumpanyası Vapuru ile 13'ü Kal'a-i Sultaniye, 6'sı Karaağaç, 29'u Kavala, 75'i Selanik'e;

7 Cemaziyelahir 1311/16 Aralık 1893 Cumartesi günü 14 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Burgaz Vapuru'yla 5'i Tekfurdağı'na ve 9'u İzmit'e, 26 öğrenci Anadolu Vapuru'yla ve 5 öğrenci Yunan bandıralı Yorgiyos Romorkörü ile Bandırma'ya; 16 öğrenci Anadolu Vapuru ile 1'i Gelibolu, 7'si Kal'a-i Sultaniye, 1'i Bozcaada, 3'ü Ayvalık ve 4'ü İzmir'e;

12 Cemaziyelahir 1311/21 Aralık 1893 Perşembe günü Dersaadet Liman Dairesi'ne müracaat eden 24 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Hasan Paşa Vapuru ile Trabzon'a; 16 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Tekfurdağı Vapuru ile 1'i Erdek, 10'u Karabiga, 2'si Şarköy ve 3'ü Tekfurdağı iskelelerine; 14 öğrenci Avusturya'nın Lloyd Kumpanyası vapuruyla, 7'si İzmir, 2'si Midilli, 3'ü Rodos ve 2'si Beyrut'a; 90 öğrenci aynı kumpanyanın Flora Vapuru ile 23'ü Çanakkale, 2'si Karaağaç, 27'si Kavala ve 38'i Selanik'e; 14 öğrenci Lloyd Kumpanyası Vapuru ile İskenderiye'ye sevk edilmiştir⁸³.

2 Recep 1312/30 Aralık 1894 Pazar günü, Dersaadet Liman Dairesi'ne müracaat eden 35 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurları ile 5'i Kal'a-i Sultaniye,

83 **Y. PRK. ASK.** 96/40 (12 Cemaziyelahir 1311/21 Aralık 1893).

3'ü Karaağaç, 17'si Kavala, 10'u Selanik'e; 3 öğrenci İdare-i Mahsusa'nın Bandırma Vapuru'yla 1'i Mudanya ve 2'si Bandırma'ya;

7 Recep 1312/4 Ocak 1895 Cuma günü, 13 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurları ile 9'u Tekfurdağı, 1'i Gemlik, 2'si Mudanya, 1'i Bartın'a; 40 öğrenci Yunan Kumpanyası'nın Rumeli Vapuru'yla 1'i Gelibolu, 6'sı Kal'a-i Sultaniye, 4'ü Bozcaada, 2'si Midilli, 1'i Edremit, 6'sı İzmit ve 20'si Ayvalık'a;

8 Recep 1312/5 Ocak 1895 Cumartesi günü 84 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 1'i Limni, 2'si Gelibolu, 3'ü Kal'a-i Sultaniye, 2'si Mudanya ve 54'ü Selanik'e; 15 öğrenci Avusturya Lloyd Kumpanyası vapurlarıyla 1'i Trabzon, 1'i İnebolu ve 13'ü Varna'ya;

10 Recep 1312/7 Ocak 1895 Pazartesi günü 9 öğrenci Gürcü Kumpanyası vapurlarıyla 1'i Kal'a-i Sultaniye, 3'ü Edremit, 3'ü İzmit ve 2'si Samsun'a; 9 öğrenci İtalyan Kumpanyası vapurları ile Selanik'e;

11 Recep 1312/8 Ocak 1895 Salı günü 5 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 1'i Bandırma, 1'i Karamürsel, 1'i Yalova ve 2'si Mudanya'ya; 23 öğrenci Gürcü Kumpanyası vapurlarıyla 19'u İzmit, 1'i Kal'a-i Sultaniye, 3'ü Gelibolu'ya; 11 öğrenci Avusturya Lloyd Kumpanyası vapurlarıyla Varna'ya;

17 Recep 1312/14 Ocak 1895 Pazartesi günü 7 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 1'i Erdek, 1'i Silivri, 1'i Karamürsel, 2'si Karabigave 2'si Tekfurdağı'na; 11 öğrenci Avusturya Lloyd Kumpanyası vapurlarıyla 5'i Şenköy'e, 3'ü Piruz'a (Pervez), 3'ü Avalonya'ya;

19 Recep 1312/16 Ocak 1895 Çarşamba günü 46 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 27'si Bandırma, 6'sı Mudanya, 2'si Gelibolu, 3'ü Kal'a-i Sultaniye, 4'ü İzmit, 2'si Rodos, 2'si Mersin, 2'si Bafa ve 5'i Beyrut'a; 11 öğrenci Gürcü Kumpanyası'nın Girit Vapuru'yla Selanik'e; 14 öğrenci Mısır Postası'na ait Kahire Vapuru ile 11'i Cidde, 3'ü Sevâkin'e⁸⁴;

84 Sevâkin (Suakin): Osmanlı Devleti'nde Habeş Eyaleti'nin idari merkezi olup, Kızıldeniz kenarında bir liman şehridir. Bkz. Cengiz Orhonlu, "Habeş Eyaleti" **DİA**, c. XIV, İstanbul 1996, s. 363-367.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

25 Recep 1312/22 Ocak 1895 Salı günü 12 öğrenci Gürcü Kumpanyası'nın Ereğli Vapuru ile 2'si Kal'a-i Sultaniye, 10'u İzmir'e;

26 Recep 1312/23 Ocak 1895 Çarşamba günü 10 öğrenci Mısır Postası'na ait Tevfik Ribatı Vapuru ile 9'u Cidde'ye, 1'i İskenderiye'ye; 8 öğrenci İdare-i Mahsusa vapuruyla Bandırma'ya; 2 öğrenci Gürcü Kumpanyası'nın Girit Vapuru'yla Selanik'e;

27 Recep 1312/24 Ocak 1895 Perşembe günü 27 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 4'ü Ereğli, 2'si Bartın, 1'i İnebolu, 1'i Sinop, 2'si Samsun, 1'i Ünye, 1'i Ordu, 2'si Trabzon, 5'i Rize, 7'si Mudanya ve 1'i Karabiga'ya; 21 öğrenci Avusturya Lloyd Kumpanyası vapurlarıyla 1'i Kal'a-i Sultaniye, 7'si Kavala, 6'sı Selanik ve 5'i İzmit'e; 1 öğrenci Yunan bandıralı Kefalonya Vapuru ile Varna'ya sevk edilmiştir⁸⁵.

8 Recep 1313/25 Aralık 1895 Çarşamba günü, İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 61 öğrenci 2'si Tekfurdağı, 2'si Gelibolu, 4'ü Çanakkale, 36'sı Bandırma, 1'i İzmit, 3'ü Mudanya, 6'sı Trablusgarp, 1'i Bingazi ve 4'ü Midilli'ye gönderilmiştir⁸⁶.

3 Şaban 1312/30 Ocak 1895 Salı günü 36 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 3'ü Mudanya, 1'i Silivri, 2'si İzmit, 3'ü Tekfurdağı, 2'si Gelibolu, 4'ü Kal'a-i Sultaniye, 11'i İzmir, 7'si Mersin, 1'i Lazkiye, 1'i Trablusşam, 1'i Beyruta; 3 öğrenci Gürcü Kumpanyası'nın Sakız Vapuru ile Hanya'ya; 2 öğrenci Rusya Kumpanyası'nın Olga isimli Vapuru ile 1'i İskenderiye, diğeri Cidde'ye;

5 Şaban 1312 /1 Şubat 1895 Perşembe günü 22 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurları ile 2'si Karabiga'ya, 6'sı Tekfurdağı'na, 5'i Ereğli'ye, 3'ü İnebolu'ya, 3'ü Sinop'a, 1'i Ünye'ye, 2'si Trabzon'a; 14 öğrenci Gürcü Kumpanyası vapurlarıyla 3'ü Kal'a-i Sultaniye, 9'u Selanik'e, 2'si Galos'a; 21 öğrenci Avusturya Lloyd Kumpanyası vapurlarıyla 2'si Midilli, 5'i Kavala, 9'u

85 **Y. PRK. ASK.** 102/66 (27 Recep 1312/24 Ocak 1895).

86 **Y. PRK. ASK.** 109/32 (8 Recep 1313/25 Aralık 1895).

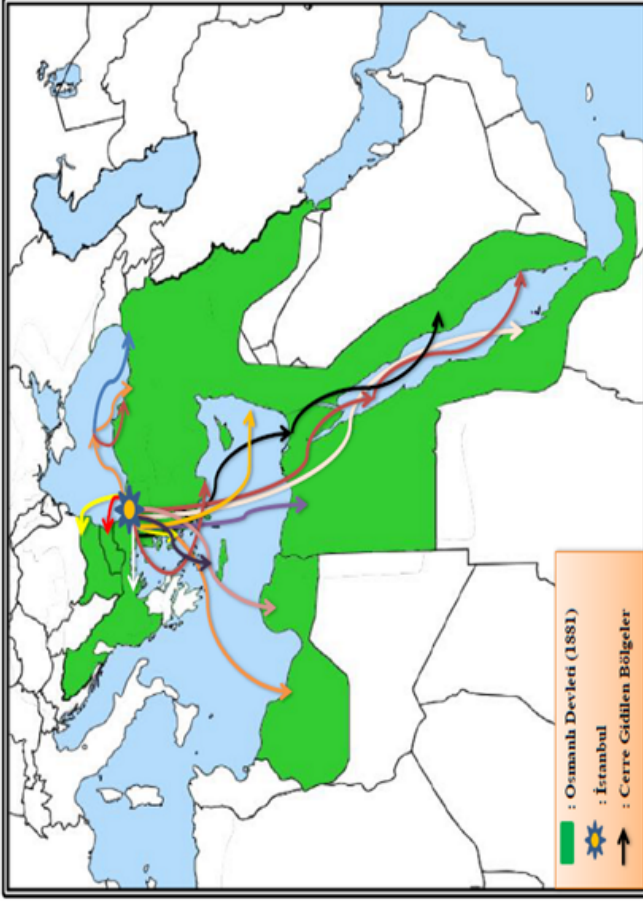
Karaağaç, 2'si Selanik, 2'si Beyrut, 1'i İskenderiye'ye; 1 öğrenci Köstence'ye çıkmak üzere Yunan Bandıralı Kefalonya isimli vapuruyla;

16 Şaban 1312/12 Şubat 1895 Pazartesi günü 32 öğrenci İdare-i Mahsusa vapurlarıyla 21'i Karabiga, 5'i Mudanya, 1'i Mürefte, 1'i Gemlik, 1'i Tekfurdağı, 1'i Karamürsel, 1'i Erdek'e; 8 öğrenci Gürcü Kumpanyası'nın Marsilya Vapuru ile 3'ü Samsun, 2'si Trabzon, 2'si Sinop, 1'i; 2 öğrenci Bulgar bandıralı Bulgariye isimli vapura 1'i Bergos(Burgaz), 1'i Varna'ya gitmek üzere sevk edilmişlerdir⁸⁷.

Arşiv kayıtlarından da görüleceği üzere, İstanbul'daki medrese öğrencileri üç aylar boyunca yurdun dört bir yanına dağılarak cerr faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Harita üzerinde ifade etmek gerekirse, medrese öğrencilerinin gittikleri yerler aşağıdaki gibidir.

87 Y. PRK. ASK. 103/50 (16 Şaban 1312/12 Şubat 1895).

Harita 1: İstanbul'dan Denizyolu ile Cerre Gidilen Bölgeler⁸⁸

Haritada da net bir şekilde görüldüğü üzere, II. Abdülhamid devrinde İstanbul'daki medrese öğrencileri, üç kıtadaki (Asya-Avrupa-Afrika) Osmanlı topraklarına yayılarak cerr faaliyetlerinde bulunmuşlardı. Yerli ve yabancı şirketlere ait vapurlarla İstanbul'dan hareket eden öğrenciler, gidecekleri yere en yakın liman kentlerine ulaşmışlar ve buradan karayolu ile iç kesimlere gitmişlerdi.

88 Haritadaki oklarla Dersaadet Limanından denizyolu ile cerre gidilen bölgeler gösterilmiştir. (Harita üzerindeki oklar ve lejant, arşiv kayıtları ışığında tarafımızca yapılmış olup, herhangi bir kaynaktan alıntı değildir).

Medrese öğrencilerinin cerr için kullandığı bir başka vasıta trenlerdi. Sultan Abdülaziz döneminde inşasına başlanan demiryolları, II. Abdülhamid döneminde yaygınlaşmış ve oldukça önemli bir ulaşım vasıtası haline gelmişti⁸⁹. Osmanlı ülkesinde bu ulaşım ağının yaygınlaşması, diğer alanlarda olduğu gibi cerre giden medrese öğrencilerinin de işini kolaylaştırmıştı. Osmanlı klasik devrinde cerre gitmek isteyen öğrenciler, devrin şartları gereği hayvanlarla ve yaya olarak yolculuğa çıkarken, Tanzimat ve Meşrutiyet devirlerinde demiryolu ve denizyolu vasıtalarının yaygınlaşmasıyla hayli rahatlamışlardı.

6. Cerre Giden Medreselilerin Yol Masrafları

Tarihi kaynaklar, Sultan II. Abdülhamid devrinde, cerre çıkan talebe-i ulûmun yol masraflarının çeşitli usullerle karşılandığını göstermektedir. Bu dönemde taşraya cerre giden öğrencilerin tren ve vapur ücretleri için belli bir ödeneğin tahsis edildiği arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır⁹⁰. Her sene üç aylar münasebetiyle Anadolu, Bağdat, Şark, Manastır ve İltisak demiryolları ile cerre gidenlerin yarım ücretleri devlet bütçesinden; diğer demiryolları ile gidenlerin yarım ücretleri ise mahallî mal sandıklarından karşılanmıştır⁹¹. 1909 yılı Şubat ayına gelindiğinde Ticaret ve Nafia Nâzırı'nın Sadâret'e yazdığı yazı, ödenen miktarların devlet bütçesine yük getirdiğini göstermektedir. Buna göre, öğrenciler için demiryolu şirketlerine ödenen ücretlerin ciddi boyutlara ulaştığı ve bu ödemelere devam edip edilemeyeceği hususunda bir karar verilmesi

89 Osmanlı Devleti'nde Kırım Savaşı yıllarında inşasına başlanan demiryollarının Osmanlı'daki tarihi gelişimiyle ilgili geniş bilgi için bkz., Vahdettin Engin, **Rumeli Demiryolları**, Eren yay., İstanbul 1993; Donald Quataert, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, c. II, Eren yay., İstanbul 2004, s. 925-927; Vedat Eldem, **Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1994, s. 96-104.

90 Aşağıdaki Tablo-2'de belirtilen tren ücreti için genel bütçeden ayrılan miktarların, vapur ücretleri için olanına rastlanılmadı. Ancak birçok belgede öğrencilerin vapur ücretlerinin en az yarısının karşılandığına dair bilgiler mevcuttur.

91 1896 Ocak ayında Ticaret ve Nafia Nazırının Sadâret'e yazdığı yazı meseleye ışık tutmaktadır. "*Talebe-i ulûm nakliyâtından Aydın ve Kasaba demiryolları şirketlerine ait nisf-ı ucûrâtın dahi kemaîî ş-sâbık Aydın Vilâyet-i Celîlesi emvâlinde tesviyesi zımında...*" bkz. **BEO**. 737/55235 (13 Şaban 1313/29 Ocak 1896); **BEO**. 744/55742 (29 Şaban 1313/14 Şubat 1896).

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

gerektiği vurgulanmıştır⁹². Ticaret ve Nafia Nâzırı'nın Sadâret'e gönderdiği pusulada 1897-1908 yılları arasında demiryolu şirketlerine ödenen ücretler ayrıntılı bir şekilde belirtilmiştir. 1897-1908 yılları arasında, İstanbul'daki medrese öğrencilerinin yol paraları için genel bütçeden 1.488.480 kuruş, 30 para demiryolu şirketlerine ödenmiştir. Yıllara göre ödenen miktarlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 2: Yıllara Göre İstanbul'dan Taşra'ya Cerre Giden Talebeler için Genel Bütçeden Tahsis Edilen Yol Paraları⁹³

Rumi/Miladi	Kuruş	Para
1313/1897	114.685	20
1314/ 1898	150.256	-
1315/1899	178.311	14
1316/1900	186.193	30
1317/1901	145.841	30
1318/1902	175.291	30
1319/1903	37.102	-
1321/1905	126.619	10
1322/1906	102.220	16
1323/1907	121.975	10
1324/1908	149.983	30
	Toplam: 1.488.480 Kuruş, 30 Para	

92 Yaklaşık altı ay sonra Sadâret'ten Şeyhü'l-İslâmlık makamına gönderilen 1 Ağustos 1909 tarihli yazıdan anlaşılacağı üzere öğrencilerin yol paralarının yarısının devlet tarafından, diğer yarısının ise mahalli mal sandıklarından karşılanması uygulamasına devam edildiği görülmektedir: “Şuhûr-ı selâse münasebetiyle taşraya gidecek talebe-i 'ulûm mesârifi olarak hazine-i mâliyece tesviyesi icâb eden mebâliğa mahsûben şimdîye kadar 200.000 kuruş tesviye edilip bakıyyesi de derdest-i irsâl bulunduğunu ve mal sandıklarınca verilecek meblâğın nerelerden ve ne miktar i'tâsı lâzım geleceği hakkında ...” bkz. **BEÖ.** 3609/270647 (14 Recep 1327/1 Ağustos 1909).

93 **BEÖ.** 3605/270330 (8 Recep 1327/26 Temmuz 1909).

Osmanlı belgelerinde vapur ücretleri için “*navlun*⁹⁴, *nevl-i sefine*, *nısf-ı navul*” gibi tabirler kullanılmış ve medrese öğrencilerinin vapur ücretleri, tren ücretlerinde olduğu gibi padişah iradesi doğrultusunda devlet tarafından karşılanmıştır⁹⁵. Sultan Abdülmecid dönemine (1839-1861) ait elimizdeki iki belgede II. Abdülhamid döneminden önce de bu uygulamanın devam ettiği görülmektedir.

1849 tarihli bir belgede talebelerin vapur ücretinin tamamının karşılandığı görülmektedir. “*Bu kulları talebe-i ulümdan olup Mahmut Ağa Dârü’l-Hadis Medresesi’nde tahsil-i ilim ile meşgul olup Şuhûr-ı selâse münasebetiyle Balıkesir cânibine gideceğimden bir sefine navluni ihsan olunması*”⁹⁶.

1854 tarihli diğer belgelerde ise, vapur ücretinin yarısının (nısf-ı navul) karşılandığı tespit edilmiştir. “*Şuhûr-ı selâse münasebetiyle taşraya azimet edecek talebe-i ulûmun sinîn-i sâbika veçhiyle nısf-ı navul (yarım vapur ücreti) vapur ile azimetleri hakkında vâki olan istid’aları üzerine Maliye Nezâret-i Celîlesi ile muhâbereyi şâmil olan tezkire Meclis-i Valâya lede’l-i’tâ bunun usûl ve nizâmı teveccühyledir.*”⁹⁷

II. Abdülhamid zamanında 1903 ve 1904 tarihlerinde Sadâret’ten, Dâhiliye, Maliye, Bahriye, Ticaret ve Nafia Nezâretlerine gönderilen yazılarda, üç aylar münasebetiyle taşraya gidecek olan talebelerin gidecekleri mahallere ücretsiz götürülmeleri istenmiştir. “*Bu sene şuhûr-ı selâse münasebetiyle sinîn-i sabıka misüllü taşraya gidecek talebe-i ulûma ‘utbe-i seniyye olarak i’tâ olunagelen mebâliğ ile şimendifer ve vapur gibi vesâit-i nakliye ile meccânen azimetlerine müte’allık mu’amelâtın icrâsı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı*

94 Gemi kirası, yolcuların verdiği vapur parası. Arapçaya Yunanca’dan geçmiş olan bu tabire *Nevl* de denilmektedir. Bkz. Şemsettin Samî, **a.g.e.**, s. 1452.

95 “...şimendifer ve vapur gibi vesâit-i nakliye ile meccânen (ücretsiz) ve müreffehen azimetlerine müte’allık mu’amelâtın icrâsı şerefsudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi icâb-ı ‘âlisinden olduğu.” bkz. **BEÖ.** 2413/180906 (8 Recep 1322/18 Eylül 1904).

96 **A. DVN.** 41/81 (29 Zilhicce 1264/26 Kasım 1848).

97 **A. MKT. NZD.** 111/49 (25 Cemaziyelevvel 1270/23 Şubat 1854).

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

hilâfet-penâhi iktizâ-i 'âlisinden olduğu..."⁹⁸ "şuhûr-ı selâse münasebetiyle bu sene dahî sinîn-i sabıka misüllü taşraya gidecek talebe-i ulûm efendilere 'utbe-i seniyye olarak i'tâ olunagelen mebâliğ ile şimendifer ve vapur gibi vesâit-i nakliye ile meccânen (ücretsiz) ve müreffehen azimetlerine müte'allık mu'amelâtın icrâsı şeref-sudûr buyrulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı hilâfetpenâhi icâb-ı 'âlisinden olduğu..."⁹⁹.

7. Cerre Giden Medreselilerin Taşrada Yaptıkları Vazifeler

II. Abdülhamid devrinde medrese öğrencileri cerre çıktıklarında sadece camilerde imamet vazifesi ile Kur'an okuyarak, halka vaaz ve nasihatte bulunmuyorlardı. Aynı zamanda Osmanlı ordularında tabur imamlığı adı altında askere vaaz ve nasihat hizmeti, öşür işleri ve ta'dâd-ı ağnam (koyun sayımı) vazifelerini de yerine getiriyorlardı. Belirli bir ücret karşılığında yaptıkları bu vazifeler medreseliler için bir geçim kaynağıydı.

Üç aylar geldiğinde, Dersaadet'te medrese-nişîn (yatılı) olan talebenin bir kısmı taşraya cerre gidiyor, diğer bir kısmı ise Ramazan-ı Şerif'de tabur imamlığı yapıyordu. Her medrese öğrencisi tabur imamı olamıyordu. Tabur imamlığı için talebeler arasında bir sınav yapılıyor ve başarılı olanlar bu işte vazifelendiriliyorlardı. Sınav sonucunda, Seraskerlik makamından ordu komutanlıklarına tavsiyenamele gönderilerek talebeler imamlığa başlıyorlardı. Yapılan bu sınavlarda zaman zaman usulsüzlüklerin olduğu da tarihi belgelerden anlaşılmaktadır. 1892 yılında, Zabtiye Nâzırı tarafından Sadâret'e gönderilen yazıda bu duruma dikkat çekilmiştir. Tabur hocalığı için başvuran 200 talebenin kayrıldığı ve 400 lira harcırah verildiği, diğer talebelerin ise bu duruma itiraz ettikleri görülmektedir. Resmi makamlara başvuran talebeler, bu kayırma işleminin düzeltilmesini istemişler ancak müracaatları kabul edilmemiştir. Talebelerin taşkınlık yapacakları haberinin alınması üzerine İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından gerekli önlemler alınmıştır¹⁰⁰.

98 **BEÖ.** 2173/162959 (28 Cemaziyelahir 1321 – 21 Eylül 1903).

99 **BEÖ.** 2413/180906 (8 Recep 1322/18 Eylül 1904).

100 "...bazı talebenin ikâ'âta cüret edecekleri haber alınarak bir guna uygunsuzluğa meydan verilmemesi lazım gelenlere tebliğ olunduğu İstanbul Polisi

Bu konuda bir başka memnuniyetsizlik ise, 1891 yılında Edirne Vilâyeti'nde yaşanmıştır. Edirne'den Meşihât Dairesi'ne gönderilen telgrafta, Edirne'deki medreselerde okuyan öğrenciler, tabur imamlığında İstanbul'daki medrese öğrencilerine öncelik verildiğini dile getirmişlerdi. “*Kendileri Edirne'deki medreselerde eğitim gören ve geçimlerini üç aylarda asâkir-i şâhâneye va'z ve nasihatle tedarik eyleyen medreseliler, bu sene bu hizmete Dersaadet talebesinin kabul olunmasıyla kendileri açıkta kaldıklarına dair bir telgraf*” yollayarak, Edirne'deki askeri birliklere tabur hocalığı için İstanbul'daki medrese öğrencilerinin gönderilmesi bir haksızlık olarak beyan etmişlerdir. Ayrıca Edirne Vilâyeti'nden gönderilen tahriratta, bu sene vilâyet genelinde zahire kıtlığı yaşandığı için halkın yardıma muhtaç olduğu ve İstanbul'dan gelecek olan talebelerin iaşelerinin temin edilemeyeceği beyan edilmiştir. Dönemin Şeyhülislamı Mehmet Lütfi Efendi ise, Edirne Vilâyeti'ne gönderdiği cevâbî yazıda, İstanbul talebeleri ile Edirne talebeleri arasında bu konuda bir kargaşa yaşanmaması için gerekli tedbirlerin alınmasını istemiştir¹⁰¹.

II. Abdülhamid devrinde İstanbul'daki medreselerde eğitim gören öğrenciler, tabur imamlığından başka, ta'dâd-ı ağnâm¹⁰² ve a'şar işlerinde görev alarak Osmanlı maliye bürokrasisine katkıda bulunmuşlardı. Bunun için medrese öğrencileri, gitmek istedikleri bölgelerle birlikte, koyun sayımı ve öşür işlerinde görev almak istediklerine dair bir dilekçe verirlerdi. Dâhiliye Nezâreti ise, vilâyet ve sancaklara bir yazı ile bu durumu bildirir ve ilgili öğrencilerin koyun sayımı ve aşar işlerinde görevlendirilmelerini isterdi. Medrese öğrencilerinin taşrada yaptıkları bu görevler karşılığında, kendilerine erzak ve para yardımı yapılırdı.

Müdüriyeti'nden alınan tezkereden müstabân olarak işin tesviyesiyle mugâyir rızây-ı 'âli usûl vuku'una mahal bırakılmaması zımnında icâb edenlere tâlimât i tâsî meşihât-ı 'aliyye müsteşarlığına yazılmış.” Y. A. HUS. 257/23 (25 Recep 1309/24 Şubat 1892).

101 “...tebliğ ve ihtâr olunduğu gibi şimdiye kadar Dersaadet'ten giden talebe-i 'ulûm ile yerli talebe hakkında hasbe'l-imkan hüsn-i idare-i maslahâta itina ve himmet olunması.” Y. MTV. 48/89 (26 Recep 1308/7 Mart 1891).

102 Ta'dâd-ı ağnam: Vergileri alınacak koyunların sayılması işi. Bkz. Şemseddin Sami, a.g.e., s. 414.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

Dâhiliye Nezâreti tarafından vilâyetlere gönderilen yazılarla ilgili birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. 1890 yılında Kosova Vilâyeti'ne hitaben yazılan yazıda, talebe-i ulûmdan Hayrettin Efendi'nin üç ayların yaklaşması nedeniyle Mitroviç kazasına gideceğinden koyun sayımı işlerinde istihdamı¹⁰³; 1890 yılında Hüdavendigâr Vilâyeti'ne gönderilen yazıda, üç ayların yaklaşması nedeniyle erzak tedariki için Karesi Sancağı'na gidecek olan Yakup Efendi'nin öşür işinde istihdamı¹⁰⁴; 1890 yılında Edirne Vilâyeti'ne gönderilen yazıda, Dedeagaç Sancağı'na gidecek olan talebe-i ulûmdan Mehmet Efendi'nin koyun sayımı işinde görevlendirilmesi¹⁰⁵; 1893 yılında Selanik Vilâyeti'ne gönderilen yazıda, üç aylar münasebetiyle Selanik tarafına gidecek olan talebe-i ulûmdan İlyas Efendi'nin koyun sayım işinde istihdamının uygun görüldüğü¹⁰⁶; 1891 yılında Hüdavendigâr Vilâyeti'ne yazılan yazıda, talebe-i ulûmdan Mustafa Sadrettin Efendi'nin üç ayların yaklaşması nedeniyle Karesi Sancağı'na gideceğinden koyun sayımı geçici memuriyetinde istihdamı¹⁰⁷; 1891 yılında Edirne Vilâyeti'ne yazılan yazıda, talebe-i ulûmdan Ahmet Hamdi ve Aziz Efendiler'in üç ayların yaklaşması nedeniyle vilâyete geleceklerinden dolayı koyun sayımı geçici memuriyetinde istihdam edilmesi¹⁰⁸ için yazılar gönderilmiştir¹⁰⁹.

103 **DH. MKT.** 1803/2 (15 Cemaziyelevvel 1308/27 Aralık 1890).

104 **DH. MKT.** 1700/66 (27 Cemaziyelahir 1307/18 Şubat 1890).

105 **DH. MKT.** 1699/21 (24 Cemaziyelahir 1307/15 Şubat 1890).

106 **DH. MKT.** 2047/130 (13 Recep 1310/31 Ocak 1893).

107 **DH. MKT.** 1802/76 (13 Cemaziyelahir 1308/24 Ocak 1891).

108 **DH. MKT.** 1801/104 (10 Cemaziyelahir 1308/21 Ocak 1891).

109 Bu konuda daha fazla örnek için şu arşiv kayıtlarına müracaat edilebilir; **DH. MKT.** 1802/80 (13 Cemaziyelahir 1308- 24 Ocak 1891); **DH. MKT.** 193/27 (21 Kanun-ı evvel 1309/2 Ocak 1894); **DH. MKT.** 1912/11 (16 Cemaziyelahir 1309/17 Ocak 1892); **DH. MKT.** 1694/82 (12 Cemaziyelahir 1307/3 Şubat 1890); **DH. MKT.** 1805/65 (24 Cemaziyelahir 1308/4 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1810/75 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1810/104 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1810/105 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1810/106 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1810/129 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1810/130 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1811/1 (10 Recep 1308/19 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1811/2 (10 Recep 1308/19 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1911/8 (13 Cemaziyelahir 1309/14 Ocak 1892); **DH. MKT.** 1920/59 (9 Recep 1308/18 Şubat 1891); **DH. MKT.** 1920/89 (10 Recep 1308/19 Şubat 1891); **DH. MKT.** 2048/41 (15 Recep 1310/3 Şubat 1893).

Dâhiliye Nezâreti, vilâyetlere gönderdiği yazılarda bazen hiç bir görev belirtmeden, gelecek olan öğrencilerin “*münasip bir hizmette istihdam edilmesi*” ni istemiştir. 1890 yılında Kosova Vilâyeti’ne gönderilen yazı bu uygulamaya güzel bir örnektir:

“Üç ayların yaklaşması münasebetiyle erzak toplamak için ol tarafa (Kosova Vilâyeti’ne) gelecek olan medrese öğrencilerinin münâsib bir hizmette istihdâm edilmesi.”¹¹⁰

Netice itibariyle, yukarıda örnekleri verilen arşiv kayıtlarından da anlaşılacağı üzere, II. Abdülhamid devrinde medrese öğrencileri, sadece camilerde vaaz ve nasihatle bulunarak, halktan yardım toplamamışlardı. Bu devirde öğrenciler, taşrada geçici olarak tabur imamlığı, koyun sayımı ve öşür memuriyetlerinde de bulunarak geçimlerini sağlamaya çalışmışlardı.

Sonuç

Osmanlı klasik döneminden itibaren medreselerde uygulanan cerr usûlü, ilk zamanlar halk ile ilim erbabının kaynaşmasında önemli bir rolü ifa etmiştir. Medreselerde öğretilen bilgiler cerr vasıtasıyla halka ulaştırılarak onların din konusunda bilgi sahibi olmalarına imkan sağlamıştır. Öğrenciler, medreselerde öğrendikleri teorik bilgileri cerr sırasında uygulamaya dökerek bir nevi staj yapmış da oluyorlardı. Bunların karşılığında -öncelikli amaç olmamak koşuluyla- öğrenim masraflarına sarfedilmek üzere halktan destek görmüşlerdir¹¹¹.

Ancak Tanzimat döneminden itibaren talebe ve müderrislerin ekonomik durumları bozulmuştur. Zira bu dönemde medreselere ve mensuplarına önemli bir finansman desteği sağlayan vakıflar Evkaf Nezâreti’ne bağlanmıştı. Vakıf gelirlerinin zaman içerisinde devlet bütçesindeki açıkları kapatmakta kullanılması medreselerdeki ekonomik durumu etkilemiştir. Bu nedenle Tanzimat ve II. Abdülhamid dönemlerinde yapılan cerr uygulamaları daha

110 **DH. MKT.** 1803/1 (15 Cemaziyelevvel 1308/27 Aralık 1890).

111 Zengin, **Tanzimat Dönemi**, s. 129.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

çok müderris ve talebelerin geçimlerini sağlamaya yönelik faaliyetler olarak görülmektedir. Öyle ki, yukarıda da ele alındığı üzere II. Abdülhamid devrinde medrese öğrencileri sadece halkı dini konularda bilgilendirmek için cerre çıkmamışlar aynı zamanda belli bir ücret karşılığında tabur imamlığı, koyun sayım işleri ve öşür memuriyetlerinde görevlendirilmişlerdir.

Cerr usulüyle ilgili en çok eleştirilen husus, halk tarafından medrese öğrencilerine maddi yardımlarda bulunulmasıdır. Dini mevzularda halkı aydınlatmak, herhangi bir maddi yardımla değil, karşılıksız olmalıydı. Bunun için para ve yardım toplamak zaman içerisinde adeta dilencilik olarak görülmüş ve eleştirilmiştir. Nitekim XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış olan şair Sâbit'in bu konuda cerri eleştiren beyiti ilginçtir. Şair;

“Cerrî sevmem kıyamam da kala na-müstamel,

Sevdiğim kafiyedir lâfz-ı şerif-i in 'âm.”

diyerek toplumu irşad etmek için memleketin dört bir yanına dağılan medreselilerin haktan para ve yardım toplamalarını doğru bulmamıştır¹¹².

Bütün bu olumsuzluklara rağmen cerr uygulaması, eğitim tarihimiz açısından üzerinde durulması gereken önemli bir modeldir. Osmanlı Devleti'nin ilk zamanlarından beri görülen bu uygulamada, tarihi seyir içerisinde zaman zaman aksaklıklar yaşansa da genel manada eğitim kurumlarının halkla kaynaşması adına örnek alınabilecek tarihi bir tecrübedir.

II. Abdülhamid devrinde cerre önem verilmiş ve İstanbul'daki medrese öğrencileri denizyolu ve demiryolu ile yurdun dört bir yanına dağılarak bu faaliyetlerini yerine getirmişlerdi. Dâhiliye Nezâreti tarafından öğrencilerin gittikleri vilâyet ve sancakların mülki amirlerine uyarı yazıları yollanarak, medreselilere gerekli kolaylığın sağlanması ve hürmet gösterilmesi istenmişti.

Sonuç olarak, cerr uygulaması Cumhuriyet döneminde de bir süre devam

112 Beyit için bkz. Pakalın, **a.g.e.**, c. I, s. 280, Şair Sâbit hakkında geniş bilgi için bkz. Turgut Karacan, “Sâbit”, **DİA.**, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 349-350.

etmiş, fakat okullardan yetişen din görevlilerinin şehir, kasaba ve köylere resmi olarak tayin edilmeleri ile tarihe karışmıştır¹¹³.

EKLER

Ek 1: 1869'da Faaliyette Olan İstanbul Medreseleri¹¹⁴.

	Medresenin Adı		Medresenin Adı		Medresenin Adı
1	Sultan Mehmed Han	57	Murad Paşa-yı Atik	113	Nuh Efendi
2	Sultan Mehmed Han	58	Köprülü Mehmed Paşa	114	Veli Efendi
3	Sultan Mehmed Han	59	Merzifonî Mustafa Paşa	115	Kıbrısî Abdullah Efendi
4	Sultan Mehmed Han	60	Amcazâde Hüseyin Paşa	116	Ebu'l-fazl Mahmud Efendi
5	Sultan Mehmed Han	61	Çorlulu Ali Paşa	117	Ankaravî İsmail Efendi
6	Sultan Mehmed Han	62	Çorlulu Ali Paşa	118	Cedid Mehmed Efendi
7	Sultan Mehmed Han	63	Ferhad Paşa	119	Ali Efendi
8	Sultan Mehmed Han	64	Cedide-i es-Seyyid Hasan Paşa	120	İbrahim Hanoğlu
9	Sultan Mehmed Han	65	Damad-ı Cedid İbrahim Paşa	121	Şeyh Ebu'l-Vefa
10	Sultan Mehmed Han	66	Mehmed Paşa	122	Şah-kulu
11	Sultan Mehmed Han	67	Cezayirli Ahmed Paşa	123	Şah Huban
12	Sultan Mehmed Han	68	Şemsi Paşa	124	Yahya Güzel
13	Sultan Mehmed Han	69	Şemsüddin Molla Gürânî	125	Emre Hoca
14	Sultan Mehmed Han	70	Efdalzâde	126	Hoca Üveys
15	Sultan Mehmed Han	71	Ma'lûlzâde	127	Ümm-i Veled
16	Sultan Mehmed Han	72	Zekeriyazâde	128	Sayd-ı Cenân Kalfa
17	Tabhane	73	Esad Efendi	129	Elhâc Beşir Ağa
18	Ayasofya-yı kebîr	74	Yahya Efendi	130	Mehmed Ağa
19	Ayasofya-yı sagîr	75	Hamid Efendi	131	Cafer Ağa
20	Sultan Bâyezid-i Vefî	76	Mu'id Ahmed Efendi	132	Tevkî'î Cafer Efendi
21	Sultan Selim Han	77	Cedid Abdurrahim Efendi	133	Uncu Hâfız Efendi
22	Sultan Süleyman Han	78	Debbağzâde Mehmed Efendi	134	Defterdar İbrahim Efendi
23	Sultan Süleyman Han	79	Feyzullah Efendi	135	Defterdar Ahmed Çelebi
24	Sultan Süleyman Han	80	Yahya Tevfik Efendi	136	Papaszâde Mustafa Paşa

113 İpşirli, **a.g.m.**, s. 389.

114 Tabloda isimlerini verdiğimiz İstanbul medreselerinin öğrenci ve personel durumlarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kütükoğlu, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, s. 345-352.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

25	Sultan Süleyman Han	81	Dârülhadis-i Ömer Hulûsi Efendi	137	Hekim Çelebi
26	Sultan Süleyman Han	82	Kılıç Ali Paşa	138	Hekimbaşı Ömer Efendi
27	Sultan Süleyman Han	83	Atik Ali Paşa	139	Çavuşbaşı Süleyman Ağa
28	Sultan Süleyman Han	84	Haydar Paşa	140	Sekbanbaşı Kara Ali
29	Sultan Ahmed Han	85	İbrahim Paşa-yı atik	141	Hasodabaşı
30	Sultan Osman Han	86	İbrahim Paşa	142	Süleyman Subaşı
31	Sultan Mustafa Han	87	İbrahim Paşa	143	Nâzır Hüseyin Ağa
32	Sultan Abdülhamid Han	88	Kemankeş Kara Mustafa Paşa	144	İbrahim Kethuda
33	Şehzâde	89	Ekmekçizâde Ahmed Paşa	145	Kapuağası Mahmud Ağa
34	Haseki Sultan	90	Nişancı Mehmed Paşa	146	Kayış Mustafa Ağa
35	Mihrimah Sultan	91	Nişancı Mehmed Paşa	147	Dârülhadis-i Hasan Ağa
36	Gevherhan Sultan	92	Nişancı Mehmed Paşa	148	Dârülhadis-i Bosnavî
37	Şah Sultan	93	Nişancı Paşa-yı Atik	149	Dârülhadis-i Baba Mahmud Bekir Ağa
38	İsmihan Sultan	94	Cedid Ali Paşa	150	Gazanfer Ağa
39	Mirzeban Sultan	95	Gazi Ahmed Paşa	151	Mehmed Ağa
40	Valide Sultan	96	Papaszâde Ahmed Paşa	152	Mimar Hasan Ağa
41	Valide Sultan	97	Müfti Hüseyin Efendi	153	Mimar Kasım
42	Valide-i Atik	98	Abdülhalim Efendi	154	Kepekçi Sinan
43	Mahmud Paşa-yı Velfî	99	Dârülhadis-i Misli Ali Efendi	155	Koğacı Dede
44	İshak Paşa	100	Perviz Efendi	156	Rahikizâde
45	Davud Paşa	101	Moravî Elhâc Osman Efendi	157	Elhâc Hasanzâde
46	Koca Mustafa Paşa	102	Mimar Sinan Yusuf Efendi	158	Kirmasti
47	Pîr Mehmed Paşa	103	Tûtî Abdullatif Efendi	159	Kalenderhane
48	Rüstem Paşa	104	Damad Mehmed Efendi	160	Muhyiddin-i Kocavî
49	Sinan Paşa	105	Dârülhadis-i İzzet Mehmed Efendi	161	Çayırılı
50	Sinan Paşa	106	Kaba Halil Efendi	162	İsmet Bey
51	Sinan Paşa	107	Hasan Efendi	163	Küçük
52	Siyavuş Paşa	108	Mustafa Efendi	164	Üçbaş
53	Hadım Hasan Paşa	109	Ka'riye	165	Hayriye
54	Kuyucu Murad Paşa	110	Cafer Efendi	166	Ahmediye
55	Hafız Ahmed Paşa	111	Dülgerzâde Ahmed Şemsüddin Efendi		
56	Bayram Paşa	112	Rakım Efendi		

Ek 2: Cerre Gidecek Öğrenciye Kayıtlı Olduğu Medreseden Verilen

“İlm u haber”¹¹⁵

Bâdi-i terkim-i ilm u haber oldur ki

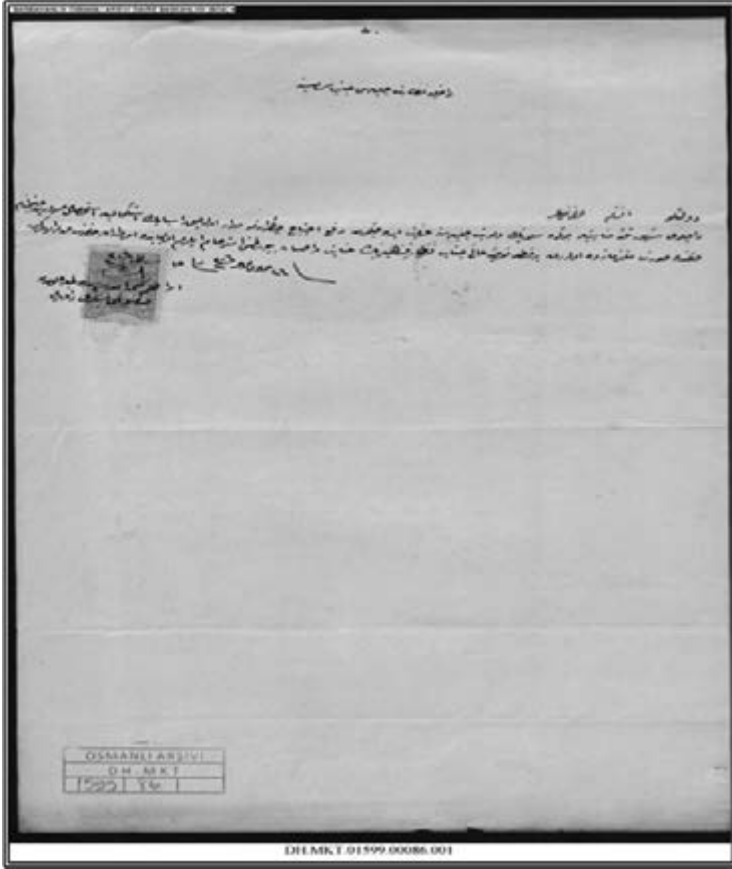
Müdürrisi bulunduğum Kurb-ı Musalli Hoca Üveys Medresesi'ne kayıtlı talebe-i ulûmdan Gümüştü Ömer Efendi geceli gündüzlü hücrenişin (yatılı) talebe-i ulûmdan olduğunu tasdik ederim. 13 Kanun-ı Sani 1309/25 Ocak 1894.

Kurb-ı Musalli Hoca Üveys Medresesi

115 Bu ilm u haberin, günümüz okullarında verilen “Öğrenci Belgesi” ne karşılık geldiğini söyleyebiliriz.

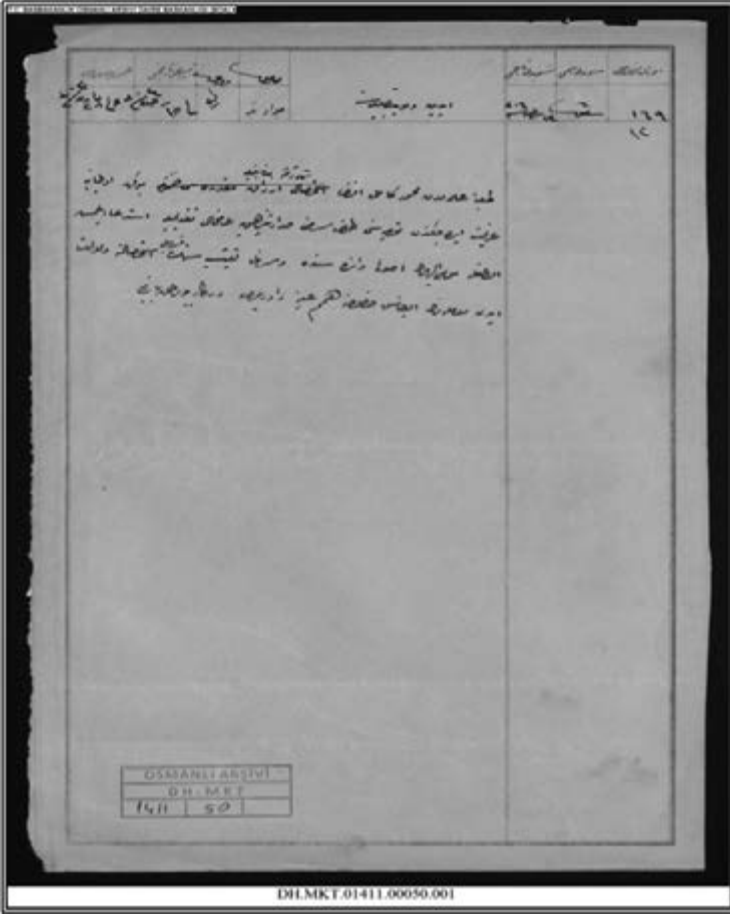
II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

Ek 3: Selanik Vilâyeti'ne Cerre Gitmek İsteyen İbrahim Kethüda Medresesi'nde Öğrencilerinden Samsunlu Şükrü'nün "Tavsiyename" Talebi.

Üç aylar münasebetiyle Selanik Vilâyet-i Celilesi'ne gidecek olan İbrahim Kethüda Medresesi talebelerinden Samsunlu Şükrü'nün ihtiyaçlarının giderilmesi ve kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesi için tavsiyename talebi. 26 Cumadelahir 1306/27 Şubat 1889

Ek 4: Aydın Vilâyeti'ne gönderilen 1887 Tarihli Tavsiyename.

Talebe-i Ulûmdan Mehmed Kamil Efendi'nin üç aylar münasebetiyle Aydın Vilâyeti taraflarına gideceğinden dolayı geçiminin sağlaması ve kendisine gerekli kolaylığın gösterilmesine dair tavsiyename. 15 Recep 1304/9 Nisan 1887.”

KAYNAKÇA

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

- **Divân (Beylikçi) Kalemî Defterleri**
DVN. 35/65; A. DVN. 41/81.
- **Sadâret Mektûbî Kalemî Belgeleri**
MKT. 237/73.
- **Sadâret Mektûbî Kalemî Deavî Yazışmalarına Ait Belgeler**
MKT. DV. 2/33.
- **Sadâret Defterleri (Nezâret ve Devâir Gelen-Giden)**
MKT. NZD. 111/49.
- **Sadâret Mektûbî Kalemî Umum Vilâyet Yazışmalarına Ait Belgeler**
MKT. UM. 520/50; A. MKT. UM. 527/83; A. MKT. UM. 530/91; A. MKT. UM. 531/63; A. MKT. UM. 532/51; A. MKT. UM. 532/66; A. MKT. UM. 532/92; A. MKT. UM. 533/55; A. MKT. UM. 534/93; A. MKT. UM. 536/77.
- **Bâb-ı Âli Evrak Odası Belgeleri**
BEO. 737/55235; BEO. 744/55742; BEO. 2173/162959; BEO. 2413/180906; BEO. 3605/270330; BEO. 3609/270647.
- **Dâhiliye Nezâreti Belgeleri**
DH. MKT. 193/27; DH. MKT. 198/52; DH. MKT. 200/20; DH. MKT. 1411/50; DH. MKT. 1412/22; DH. MKT. 1599/86; DH. MKT. 1613/98; DH. MKT. 1694/82; DH. MKT. 1699/21; DH. MKT. 1700/66; DH. MKT. 1801/104; DH. MKT. 1802/76; DH. MKT. 1802/80; DH. MKT. 1803/1; DH. MKT. 1803/2; DH. MKT. 1805/65; DH. MKT. 1810/75; DH. MKT. 1810/104; DH. MKT. 1810/105; DH. MKT. 1810/106; DH. MKT. 1810/129; DH. MKT. 1810/130; DH. MKT. 1811/1; DH. MKT. 1811/2; DH. MKT. 1814/53; DH. MKT. 1843/87; DH. MKT. 1911/8;

DH. MKT. 1912/11; DH. MKT. 1920/59; DH. MKT. 1920/89; DH. MKT. 2047/130; DH. MKT. 2048/41.

- **Meclis-i Vâlâ Riyâseti Belgeleri**
MVL. 835/131.
- **Yıldız Perakende Evrakı**
Y. A. HUS. 257/23; Y. EE. 112/6; Y. MTV. 48/89; Y. MTV. 75/103; Y. MTV. 238/49; Y. PRK. ASK. 96/40; Y. PRK. ASK. 102/66; Y. PRK. ASK. 103/50; Y. PRK. ASK. 109/32; Y. PRK. BŞK. 34/11; Y. PRK. MK. 14/77.

B. Kaynak Eserler ve Araştırma-İncelemeler

- Abdülaziz Bey, **Osmanlı Adet, Merasim ve Tabirleri**, (Yay. Haz. Kazım Arısan, Duygu Arısan Güney), Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 2002.
- AKDAĞ, Mustafa, “Medreseli İsyancıları”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, c. XI, Sayı 1-4, 1949-1950, s. 361-387.
- _____; **Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası: Celali İsyancıları**, Cem yay., İstanbul 1995.
- AKGÜNDÜZ, Hasan, **Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, Amaç, Yapı, İşleyiş**, Ulusal yay., İstanbul 1997.
- AKGÜNDÜZ, Murat, **Osmanlı Medreseleri XIX. Asır**, Beyan yay., İstanbul 2004.
- ARABACI, Caner, **Osmanlı Döneminde Konya Medreseleri (1900-1924)**, Konya Ticaret Odası Kültür ve Eğitim yay., Konya 1998.
- BALTACI, Cahid, **XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri Teşkilat Tarih**, İrfan yay., İstanbul 1976.
- **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi**, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü yay., İstanbul 2000.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

- BİLGE, Mustafa, İlk Osmanlı Medreseleri, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.
- BOZKURT, Nebi, “Medrese”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA.)**, c. XXVIII, İstanbul 2003, s. 323-324
- CİHAN, Ahmet, “ XVIII. Yüzyıl Sonlarında İstanbul Medreseleri ” **IR-CICA Osmanlı Dünyasında Bilim ve Eğitim Uluslararası Sempozyumu**, 12-15 Nisan 1999.
- ELDEM, Vedat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 1994.
- ENGİN, Vahdettin, **Rumeli Demiryolları**, Eren yay., İstanbul 1993.
- ERGİN, Osman Nuri, **Türk Maarif Tarihi**, Eser Neşriyat, c. I-II, İstanbul 1977.
- ERGÜN, Mustafa, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islah Çalışmaları”, **D.T.C.F. Dergisi**, XXX/1-2, Ankara 1982, s. 59-89.
- HIZLI, Mefail, **Mahkeme Sicillerine Göre Osmanlı Klasik Dönemi Bursa Medreselerinde Eğitim ve Öğretim**, Esra Fakülte Kitabevi, Bursa 1997.
- _____, **Osmanlı Klasik Döneminde Bursa Medreseleri**, İstanbul 1998.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Cer”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA.)**, c. VII, İstanbul 1993, s. 388-389.
- KARACAN, Turgut, “Sâbit”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA.)**, c. XXXV, İstanbul 2008, s. 349-350.
- KAZICI, Ziya, **İslam Müesseseleri Tarihi**, Kayıhan yay., İstanbul 1996.

- KURŞUN, Zekeriya, B. Cantemir ve M. Göleç, **Medâris-i İstanbul Yaşayan İstanbul Medreseleri**, c. I-II, İstanbul Büyükşehir Belediyesi yay., İstanbul 2008.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat S., **1869’da Faal İstanbul Medreseleri**, Edebiyat Fakültesi yay., İstanbul 1977.
- _____, **XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri**, Türk Tarih Kurumu yay., Ankara 2000.
- ORHONLU, Cengiz, “Habeş Eyaleti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA.)**, c. XIV, İstanbul 1996, s. 363-367.
- ÖZERGİN, M. Kemal, “Eski Bir Ruznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 4-5, İstanbul 1974.
- ÖZTÜRK, Nazif, “Evkâf-I Hümayun Nezâreti”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA.)**, c 11, İstanbul 1995, s. 521-524.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, c. I, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 1993.
- QUATAERT, Donald, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1600-1914**, c. II, Eren yay., İstanbul 2004.
- SERTOĞLU, Midhat, “Cer, Cerre Çıkmak”, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun yay., İstanbul 1986.
- Şemseddin Sami, **Kâmûs-ı Türkî**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1317.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin, “Medrese Dönemi”, **Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 1973.
- ULUÇAY, Çağatay, **XVII. Asırda Saruhan’da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1944.

II. Abdülhamid Devrinde İstanbul Medreselerindeki Öğrencilerin Cerr Faaliyetleri

- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı**, TTK. yay. Ankara 2014.
- ZENGİN, Zeki Salih, **II. Abdülhamid Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi 1876-1908**, Baki Kitabevi, Adana 2003.
- _____; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi**, Milli Eğitim Bakanlığı yay., İstanbul 2004.